શ્રી હરિમીડે સ્તોત્ર – આદિ શંકરાચાર્ય

ક્રમ	શ્લોક	શ્લોકાર્થ
૧	स्तोष्ये भक्त्या विष्णुमनादिं जगदादिं यस्मिन्नेतत्संसृतिचक्रं भ्रमतीत्थम् । यस्मिन् दृष्टे नश्यति तत्संसृतिचक्रं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१॥	જગતના કારણરૂપ અનાદિ પરમાત્માની હું ભક્તિ વડે સ્તુતિ કરું છું, જેમાં આ સંસારચક્ર આવી રીતે ભમે છે; જેનો સાક્ષાત્કાર થવાથી તે સંસારચક્ર નાશ પામે છે, સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ કરનાર તે હરિની (અવિદ્યાની ને તેના કાર્યની નિવૃત્તિ કરનારા પરમાત્માની) હું સ્તુતિ કરું છું.
૨	यस्यैकांशादित्थमशेषं जगदेतत् प्रादुर्भूतं येन पिनद्धं पुनरित्थम् । येन व्याप्तं येन विबुद्धं सुखदुःखै- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२॥	જેના એક અંશમાંથી આ સમગ્ર જગત આવી રીતે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યું છે, પુનઃ જે વડે આવી રીતે બંધાયેલું છે, જે વડે વ્યાપ્ત છે, ને જે વડે તે સુખદુઃખોથી પ્રકાશિત છે તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ કરનારા પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૩	सर्वज्ञो यो यश्च हि सर्वः सकलो यो यश्चानन्दोऽनन्तगुणो यो गुणधामा । यश्चाऽव्यक्तो व्यस्तसमस्तः सदसद्य- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३॥	જે સર્વજ્ઞ, જે સર્વ, જે સકલ, જે આનંદ, જે અનંતગુણ, જે ગુણધામ, જે અવ્યક્ત, જે વિભાગરૂપ ને સમસ્તરૂપ, કારણરૂપ ને કાર્યરૂપ છે તે સાંસારાંધકારનો વિનાશ કરનાર પરમાત્માનું હું સ્તવન કરું છું.
૪	यस्मादन्यं नास्त्यपि नैवं परमार्थं दृश्यादन्यो निर्विषयज्ञानमयत्वात् । ज्ञातृज्ञानज्ञेयविहीनोऽपि सदा ज्ञ- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥४॥	જેનાથી ભિન્ન વાસ્તવિક કાંઈ પણ નથી જ, નિર્વિષયજ્ઞાનમયપણાથી જે દૃશ્યથી ભિન્ન છે, અને જ્ઞાતા, જ્ઞાન ને જ્ઞેયથી રહિત છતાં પણ જે સર્વદા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માને હું સ્તવું છું.
૫	आचार्येभ्यो लब्धसुसूक्ष्माऽच्युततत्त्वा वैराग्येणाभ्यासबलाच्चैव द्रढिम्ना । भक्त्यैकाग्र्यध्यानपरां यं विदुरीशं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥५॥	આચાર્યો પાસેથી જેણે વૈરાગ્યવડે ને અભ્યાસના બલથી જ અતિસુક્ષ્મ અવિનાશી તત્વ જાણ્યું છે એવા, અને દૃઢ ભક્તિ વડે એકાગ્ર-ધ્યાન પરાયણ, જે ઈશને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર ઈશને હું સ્તવું છું
૬	प्राणानायम्योमिति चित्तं हृदि रुद्ध्वा नान्यत्स्मृत्वा तत्पुनरत्रैव विलाप्य । क्षीणे चित्ते भादृशिरस्मीति विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥६॥	ઈંદ્રિયોના બાહ્યવેગોને પ્રશાંત કરી, ૐ તેમ ચિત્તને હૃદયમાં રૂંધી, અન્યનું સ્મરણ નહિ કરી, તેને પુનઃ અહીં જ વિલીન કરી ચિત્ત ક્ષીણ થયે સ્વયંપ્રકાશ ચૈતન્ય હું છું તેમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો

		વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.
૭	यं ब्रह्माख्यं देवमनन्यं परिपूर्णं हृत्स्थं भक्तैर्लभ्यमजं सूक्ष्ममतर्क्यम् । ध्यात्वात्मस्थं ब्रह्मविदो यं विदुरीशं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥७॥	જે દેવ, અનન્ય, પરિપૂર્ણ, હૃદયમાં રહેલા, ભક્તો વડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય, અજ, સૂક્ષ્મ, અતર્ક્ય ને પોતાનામાં રહેલા બ્રહ્મનામના તત્વનું ધ્યાન કરી બ્રહ્મવેત્તાઓ જે પરમાત્માને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ – કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૮	मात्रातीतं स्वात्मविकाशात्मविबोधं ज्ञेयातीतं ज्ञानमयं हृद्युपलभ्यम् । भावग्राह्यानन्दमनन्यं च विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥८॥	જે ઇંદ્રિયોથી પર, સ્વાત્માના પ્રકાશથી આત્મજ્ઞાનરૂપ, જ્ઞેયથી પર, જ્ઞાનમય, હૃદયમાં પ્રતીત થવા યોગ્ય, ભાવ વડે ગ્રાહ્ય, આનંદરૂપ અને અનન્ય જેને જ્ઞાનીઓ જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમતત્વનો હું સ્તુતિ ધ્યાનાદિ વડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું.
૯	यद्यद्वेद्यं वस्तुसतत्त्वं विषयाख्यं तत्तद्ब्रह्मैवेति विदित्वा तदहं च । ध्यायन्त्येवं यं सनकाद्या मुनयोऽजं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥९॥	કારણ સહિત વિષય નામની જે જે જાણવા યોગ્ય વસ્તુ છે તે તે બ્રહ્મ જ છે તેમ જાણીને તે હું છું તેમ જે અજન્માનું સનકાદિ મુનિઓ ધ્યાન કરે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મનું હું સ્તવન કરું છું.
૧૦	यद्यद्वेद्यं तत्तदहं नेति विहाय स्वात्मज्योतिर्ज्ञानमयानन्दमवाप्य । तस्मिन्नस्मित्यात्मविदो यं विदुरीशं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१०॥	જે જે વેદ્ય છે તે તે હું નથી તેમ તેનો ત્યાગ કરીને સ્વાત્મપ્રકાશ જ્ઞાનમય આનંદને પામીને તેમાં હું છું તેમ જે બ્રહ્મને આત્મવેતાઓ જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.
૧૧ ૧૨	हित्वा हित्वा दृश्यमेशं सविकल्पं मत्वा शिष्टं भादृशिमात्रं गगनाभम् । त्यक्त्वा देहं यं प्रविशन्त्यच्युतभक्ता- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥११॥ सर्वत्रास्ते सर्वशरीरी न च सर्वः	વિકલ્પવાળા સમગ્ર દૃશ્યનો વારંવાર નિષેધ કરીને, અને આકાશ જેવા કેવલ સ્વયંપ્રકાશ ચેતન રૂપને અવશેષ રહેલું ધારીને, બ્રહ્માનુસંધાન પરાયણ પુરુષો શરીર ત્યજીને જેમાં પ્રવેશ કરે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મને હું અભેદભાવે અનુભવું છું. જે સર્વમાં સર્વ શરીરી છે, પણ જે સર્વરૂપ (સર્વ

	सर्वं वेत्त्येवेह न यं वेत्ति हि सर्वः । सर्वत्रान्तर्यामितयेत्थं यमयन् य- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१२॥	શરીરરૂપ) નથી, જે સર્વને જાણે છે, પરંતુ અહીં જેને સર્વ શરીર જાણતાં નથી, ને જે અંતર્યામીપણા વડે આવી રીતે નિયમમાં રાખતા છતા સર્વત્ર રહે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિ ધ્યાનાદિ વડે અભેદ ભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું.
૧૩	सर्वं दृष्ट्वा स्वात्मनि युक्त्या जगदेतद् दृष्ट्वात्मान चैवमजं सर्वजनेषु । सर्वात्मैकोऽस्मीति विदुर्यं जनहृत्स्थं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१३॥	આ સર્વ જગત યુક્તિ વડે પોતાના આત્મામાં જોઈને તથા એવી રીતે અજન્મા આત્માને સર્વ પ્રાણીઓમાં જોઈને હું સર્વનો આત્મા એક છું તેમ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહેલ જેને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મને હું સ્તવું છું.
૧૪	सर्वत्रैख पश्यति जिघ्रत्यथ भुङ्क्ते स्पष्टा श्रोता बुध्यति चेत्याहुरिमं यम् । साक्षी चास्ते कर्तृषु पश्यन्निति चान्ये तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१४॥	સર્વત્ર એક જુએ છે, સૂંઘે છે, અને ખાય છે, સ્પર્શ કરનાર ને સાંભળનાર છે, તથા જાણે છે, તેમ જે આને કહે છે, જે સાક્ષીરૂપે છે, અને બીજાઓ કર્તાઓમાં જેને જુએ છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.
૧૫	पश्यन् शृण्वन्नत्र विजानन् रसयन् सन् जिघ्रन् बिभ्रद्देहमिमं जीवतयेत्थम् । इत्यात्मानं यं विदुरीशं विषयज्ञं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१५॥	જોતો છતો, સાંભળતો છતો, જાણતો છતો, સ્વાદ લેતો છતો, ને સૂંઘતો છતો, આ દેહને જીવપણા વડે ધારણ કરે છે, તેમ જે વિષયને જાણનાર આત્માને ઈશ્વરરૂપ જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરૂં છું.
૧૬	जाग्रद् दृष्ट्वा स्थूलपदार्थानथ मायां दृष्ट्वा स्वप्नेऽथाऽपि सुषुप्तौ सुखनिद्राम् । इत्यात्मानं वीक्ष्य मुदास्ते च तुरीये तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१६॥	જાગ્રતમાં સ્થૂલ પદાર્થોને જોઈને, પછી સ્વપ્નમાં માયા જોઈને, પશ્ચાત સુષુપ્તિમાં સુખ નિદ્રા અને તુરીયમાં આત્માને અનુભવીને જે પ્રસન્ન રહે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરૂં છું.
૧૭	पश्यत्र शुद्धोऽप्यक्षर एको गुणभेदान् नानाकारान् स्फाटिकवद्भाति विचित्रः । भिन्नश्छिन्नश्चायमजः कर्मफलैर्य- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१७॥	આ શુદ્ધ, અક્ષર, એક ને અજન્મા છતાં પણ કર્મનાં ફલો વડે જે ગુણના ભેદરૂપ નાના આકારોને જોતો છતો સ્ફટિકની પેઠે વિચિત્ર, ભેદ પામેલો ને છેદ પામેલો પ્રતીત થાય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

૧૮	ब्रह्मा विष्णू रुद्रहुताशौ रविचन्द्रा- विन्द्रो वायुर्यत्र इतीत्थं परिकल्प्य । एकं सन्तं यं बहुधाहुर्मतिभेदात् तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१८॥	બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઈંદ્ર, વાયુ ને યજ્ઞ તેમ આવી રીતે કલ્પના કરીને એક છતાં બુદ્ધિના ભેદથી જેને બહુ પ્રકારે કહે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.
૧૯	सत्यं ज्ञानं शुद्धमनन्तं व्यतिरिक्तं शान्तं गूढं निष्कलमानन्दमनन्यम् । इत्याहादौ यं वरुणोऽसौ भृगवेऽजं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥१९॥	સત્ય, જ્ઞાન, શુદ્ધ, અનંત, ભિન્ન, શાંત, ગૂઢ, અવયવરહિત, આનંદરૂપ, અદ્વિતીય ને જન્મરહિત જેને આ વરુણ, ભૃગુ પ્રતિ પ્રથમ કહેતા હતા તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૦	कोशानेतान् पञ्च रसादीनतिहाय ब्रह्मास्मीति स्वात्मनि निश्चित्य दृशिस्थः । पित्रा शिष्टो वेद भृगुर्यं यजुरन्ते तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२०॥	અન્નમયાદિ આ પાંચ કોશોનો ત્યાગ કરીને હું બ્રહ્મ છું તેમ પોતાના આત્મામાં નક્કી કરીને પિતા વડે ઉપદેશ પામેલા ને દૃષ્ટામાં સ્થિત ભૃગુ યજુર્વેદની ઉપનિષદમાં જેને જાણતા હતા તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૧	येनाविष्टो यस्य च शक्त्या यदधीनः क्षेत्रज्ञोऽयं कारयिता जन्तुषु कर्तुः । कर्ता भोक्तात्मात्र हि यच्छक्त्यधिरूढ- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२१॥	જે વડે પ્રવેશ પામેલો, જેની શક્તિ વડે યુક્ત થયેલો, ને જેને અધીન થયેલો આ ક્ષેત્રજ્ઞ પ્રાણીઓમાં પ્રેરક, કર્તાનો કર્તા ને ભોક્તા આત્મા અહીં પ્રસિદ્ધ ચેતનશક્તિ વડે અધિરૂઢ છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૨	सृष्ट्वा सर्वं स्वात्मतयैवत्थमतर्क्यं व्याप्याथान्तः कृत्स्नमिदं सृष्टमशेषम् । सच्च त्यच्चाभूत्परमात्मा स य एक- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२२॥	તે પરમાત્મા જે એક છે, જેમણે બાકી ન રહે તેમ આ અતર્ક્ય સઘળું રચ્યું છે, સર્વ રચીને પછી પોતાના સ્વરૂપ વડે જ વ્યાપીને પરોક્ષ ને પ્રત્યક્ષ થાય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૩	वेदान्तैश्चाध्यात्मिकशास्त्रैश्च पुराणैः शास्त्रैश्चान्यैः सात्वततन्त्रैश्च यमीशम् । दृष्ट्वाथान्तश्चेतसि बुद्ध्वा विविशुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२३॥	જે પરમાત્માને ઉપનિષદો વડે, આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો વડે, પુરાણો વડે, અન્ય શાસ્ત્રો વડે અને વિષ્ણુના તંત્રો વડે જાણીને પછી ચિત્તની અંતર અપરોક્ષાનુભવ કરીને જેમાં પ્રવેશ કરે છે તે

		સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૪	श्रद्धाभक्तिध्यानशमाद्यैर्यतमानै- र्ज्ञातुं शक्यो देव इहैवाशु य ईशः । दुर्विज्ञेयो जन्मशतैश्चाऽपि विना तै- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२४॥	શ્રદ્ધા, ભક્તિ, ધ્યાન ને શમાદિ વડે યત્ન કરનાર પુરુષોથી જે દેવ અહીં જ શીઘ્ર જાણવાને શક્ય છે, પણ એ વિના સેંકડો જન્મો વડે પણ જે ઈશ્વર દુર્વિજ્ઞેય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૫	यस्यातर्क्यं स्वात्मविभूतेः परमार्थं सर्वं खल्वित्यत्र निरुक्तं श्रुतिविद्भिः । तज्जादित्वादब्धितरङ्गाभमभिन्नं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२५॥	જેની સ્વાત્મવિભૂતિનું વાસ્તવિક રૂપ તર્કમાં ન આવે એવું છે તેમ શ્રુતિને જાણનારાઓએ "આ સર્વ નિશ્ચય બ્રહ્મ છે" આ શ્રુતિથી કહ્યું છે. જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય તેમાંથી થવાથી તે સમુદ્રના તરંગની પેઠે અભિન્ન છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૬	दृष्ट्वा गीतास्वक्षरतत्त्वं विधिनाजं भक्त्या गुर्व्याऽऽलभ्य हृदिस्थं दृशिमात्रम् । ध्यात्वा तस्मिन्नस्म्यहमित्यत्र विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२६॥	ગીતામાં જણાવેલા અજન્મા ને અવિનાશી તત્વને વિધિવડે જાણીને, તથા ઉત્તમ ભક્તિ વડે હૃદયમાં રહેલા નિરુપાધિક દ્રષ્ટાને પામીને, અને તેમાં હું છું તેમ ધ્યાન કરીને મુનિઓ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૨૭	क्षेत्रज्ञत्वं प्राप्य विभुः पञ्चमुखैर्यो भुङ्क्तेऽजस्रं भोग्यपदार्थान् प्रकृतिस्थः । क्षेत्रे क्षेत्रेऽप्स्विन्दुवदेको बहुधास्ते तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२७॥	જે વ્યાપક અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબ વડે સ્થિત થઈ જીવભાવને પામી પાંચ ઇંદ્રિયો વડે ભોગ્ય પદાર્થોને સર્વદા ભોગવે છે, અને જલમાં ચંદ્રની પેઠે એક સર્વ શરીરોમાં અનેક રૂપે પ્રતીત થાય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માનું હું સ્તવન કરું છું.
૨૮	युक्त्यालोड्य व्यासवचांस्यत्र हि लभ्यः क्षेत्रक्षेत्रज्ञान्तरविद्भिः पुरुषाख्यः । योऽहं सोऽसौ सोऽस्म्यहमेवेति विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२८॥	ક્ષેત્રનો અને ક્ષેત્રજ્ઞનો ભેદ જાણનારાઓએ શ્રી વ્યાસજીનાં વચનો યુક્તિ વડે અવલોકન કરીને આ જન્મમાં જ પુરુષ નામના તત્વને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. જે હું તે આ, ને તે હું જ છું એમ જેને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ – કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

२९	एकीकृत्यानेकशरीरस्थमिमं ज्ञं यं विज्ञायैहैव स एवाशु भवन्ति । यस्मिँल्लीना नेह पुनर्जन्म लभन्ते तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥२९॥	અનેક શરીરમાં રહેલા જે આ આત્માને એકરૂપ સમજીને અને અનુભવીને વિદ્વાનો શીઘ્ર અહીં જ તે જ રૂપ થાય છે, જેમાં અભેદ ભાવે લીન થયેલા અહીં પુનર્જન્મ પામતા નથી તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનારા પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
30	द्वन्द्वैकत्वं यच्च मधुब्राह्मणवाक्यैः कृत्वा शक्रोपासनमासाद्य विभूत्या । योऽसौ सोऽहं सोऽस्म्यहमेवेति विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३०॥	મધુ બ્રાહ્મણનાં વાક્યો વડે જે દ્વંદ્વનું એકપણું કરીને, અને ઐશ્વર્ય વડે ઈંદ્રની પૂજાને પ્રાપ્ત કરીને, જે આ તે હું, ને તે હું જ છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
३१	योऽयं देहे चेष्टयिताऽन्तःकरणस्थः सूर्ये चासौ तापयिता सोऽस्म्यहमेव । इत्यात्मैक्योपासनया यं विदुरीशं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३१॥	જે આ અંતઃકરણમાં રહેલો શરીરમાં ચેષ્ટા કરાવનાર છે, ને જે આ સૂર્યમાં તપાવનારો છે, તે હું જ છું, આ પ્રમાણે આત્માના એકપણાની ઉપાસના વડે જે ઈશ્વરને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું
३२	विज्ञानांशो यस्य सतः शक्त्यधिरूढो बुद्धिर्बुध्यत्यत्र बहिर्बोध्यपदार्थान् । नैवान्तःस्थं बुध्यति तं बोधयितारं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३२॥	જે સદ્રૂપ વિજ્ઞાનનો અંશ અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબિત અહીં બુદ્ધિને તથા જાણવા યોગ્ય બાહ્ય પદાર્થોને જાણે છે, જે અંતરમાં રહેલા જાણનારને બુદ્ધિ જાણતી નથી જ તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું.
33	कोऽयं देहे देव इतीत्थं सुविचार्य ज्ञाता श्रोताऽऽनन्दयिता चैष हि देवः । इत्यालोच्य ज्ञांश इहास्मीति विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३३॥	શરીરમાં આ કોણ દેવ છે? એ પ્રમાણે અહીં સારી રીતે વિચારીને જાણનાર, સાંભળનાર અને આનંદ આપનાર આ જ દેવ છે, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અહીં જ્ઞાનના અંશરૂપ હું છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારના વિનાશક – બાધક પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું.
3४	को ह्येवान्यादात्मनि न स्यादयमेष ह्येवानन्दः प्राणिति चापानिति चेति । इत्यस्तित्वं वक्त्युपपत्त्या श्रुतिरेषा तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३४॥	જો આ આનંદરુપ પ્રસિદ્ધ આત્મા શરીરમાં ન હોત તો કોણ પ્રાણની ચેષ્ટા કરત? આ આનંદરુપ પ્રસિદ્ધ આત્માં જ પ્રાણની ચેષ્ટા કરે છે, અને અપાનની પણ ક્રિયા કરે છે. આ પ્રમાણે આ શ્રુતિ, યુક્તિ અને

		દૃષ્ટાંત વડે આનંદરુપ આત્માનું અસ્તિત્વ કહે છે. તે સંસારરુપ અંધકારનો વિનાશ બાધ કરનાર હરિની (આત્માની) હું સ્તુતિ કરું છું.
૩૫	प्राणो वाऽहं वाक्श्रवणादीनि मनो वा बुद्धिर्वाहं व्यस्त उताहोऽपि समस्तः । इत्यालोच्य ज्ञप्तिरिहास्मीति विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३५॥	હું પ્રાણ છું? અથવા વાણી છું? અથવા શ્રવણાદિ છું? અથવા મન છું? અથવા બુદ્ધિ છું? અથવા હું તેમાંથી કોઈ એક છું? અથવા શું સમસ્તરુપ છું? એ પ્રમાણે વિચારીને હું આમાં જ્ઞાનસ્વરુપ જ છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૩૬	नाहं प्राणो नैव शरीरं न मनोऽहं नाहं बुद्धिर्नाहमहंकारधियौ च । योऽत्र ज्ञांशः सोऽस्म्यहमेवेति विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३६॥	હું પ્રાણ નથી, હું શરીર નથી જ, હું મન નથી, હું ચિત્ત નથી, હું અહંકાર ને બુદ્ધિ નથી, અહીં જ્ઞાનના અંશરુપ છે તે હું જ છું. એમ જેને જ્ઞાનીઓ જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.
૩૭	सत्तामात्रं केवलविज्ञानमजं सत् सूक्ष्मं नित्यं तत्त्वमसीत्यात्मसुताय । साम्नामन्ते प्राह पिता यं विभुमाद्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३७॥	સત્તામાત્ર, કેવલ વિજ્ઞાનરુપ, અજન્મા, સદરૂપ, સુક્ષ્મ ને નિત્ય તે તું છે તેમ પોતાના પુત્રને સામવેદની છંદોગ્યોપનિષદમાં પિતા જે વ્યાપક તથા આદ્યને કહેતા હતા તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૩૮	मूर्तामूर्ते पूर्वमपोह्याथ समाधौ दृश्यं सर्वं नेति च नेतीति विहाय । चैतन्यांशे स्वात्मनि सन्तं च विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३८॥	પ્રથમ સાકારને ને નિરાકારને દૂર કરીને પછી બ્રહ્મમાં સર્વ દૃશ્યને આ નહિ, ને આ નહિ, એમ ત્યજીને ચેતન સ્વભાવવાળા પોતાના આત્મામાં રહેલા જેને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૩૯	ओतं प्रोतं यत्र च सर्वं गगनान्तं योऽस्थूलाऽनण्वादिषु सिद्धोऽक्षरसंज्ञः । ज्ञाताऽतोऽन्यो नेत्युपलभ्यो न च वेद्य- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥३९॥	આકાશ સુધી સર્વ જેમાં ઓતપ્રોત છે, જે અસ્થૂલ તથા અનણુ આદિમાં અક્ષર નામથી પ્રસિદ્ધ છે, આનાથી અન્ય જ્ઞાતા પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ – બાધ કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.
૪૦	तावत्सर्वं सत्यमिवाभाति यदेतद्	જ્યાં સુધી તે હું છું એમ દેહમાં જે જ્ઞાતા છે તેનો

	यावत्सोऽस्मीत्यात्मनि यो ज्ञो न हि दृष्टः । दृष्टे यस्मिन्सर्वमसत्यं भवतीदं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥४०॥	સાક્ષાત્કાર થયો નથી ત્યાં સુધી જે આ સર્વ છે તે સત્યના જેવું જણાય છે, અને તેનો સાક્ષાત્કાર થયે સતે આ સર્વ અસત્ય થાય છે તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ – બાધ કરનાર પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું.
૪૧	रागामुक्तं लोहयुतं हेम यथाग्नौ योगाष्टाङ्गैरुज्ज्वलितज्ञानमयाग्नौ । दग्ध्वात्मानं ज्ञं परिशिष्टं च विदुर्यं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥४१॥	જેવી રીતે લોઢાવાળું સોનું અગ્નિમાં નાખવાથી શુદ્ધ થાય છે – સોનારુપ અવશેષ રહે છે – તેવી રીતે રાગથી મોકળું ન થયેલું મન યોગના આઠ અંગો વડે ઉજ્જ્વલ કરેલા જ્ઞાનમય અગ્નિમાં બાળીને જ્ઞાની બાકી રહેલા જ્ઞાનરુપ જે આત્માને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.
૪૨	यं विज्ञानज्योतिषमाद्यं सुविभान्तं हृद्यर्केन्द्वग्न्योकसमीड्यं तडिदाभम् । भक्त्याऽऽराध्येहैव विशन्त्यात्मनि सन्तं तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥४२॥	જે વિજ્ઞાનરુપ પ્રકાશ વાળા, આદ્ય, સારી રીતે પ્રકાશતા, હૃદયમાં સૂર્ય, ચંદ્ર ને અગ્નિરૂપ આધારવાળા, સ્તુતિ કરવાયોગ્ય ને વીજળીના જેવા ને ભક્તિ વડે આરાધીને આ શરીરમાં જ આત્મામાં રહેલામાં પ્રવેશ કરે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરૂં છું.
૪૩	पायाद्भक्तं स्वात्मनि सन्तं पुरुषं यो भक्त्या स्तौतीत्याङ्गिरसं विष्णुरिमं माम् । इत्यात्मानं स्वात्मनि संहृत्य सदैक- स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥४३॥	જે વ્યાપક પોતાના આત્મામાં રહેલા આ અંગના સારભૂત પુરુષરુપ ભક્તની ભક્તિ વડે સ્તુતિ કરે છે તે મારૂં રક્ષણ કરો. એ પ્રમાણે આત્માને પોતાના આત્મામાં એક કરીને સર્વદા જે એક છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ – બાધ કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરૂં છું.
૪૪	इत्थं स्तोत्रं भक्तजनेड्यं भवभीति- ध्वान्तार्काभं भगवत्पादीयमिदं यः । विष्णोर्लोकं पठति श्रृणोति व्रजति ज्ञो ज्ञानं ज्ञेयं स्वात्मनि चाप्नोति मनुष्यः ॥४४॥	ભક્તજનો વડે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય, સંસારના ભય રૂપ અંધારાને સૂર્ય સમાન, ને પરમાત્માના સ્વરુપનું નિરુપણ કરનાર આ સ્તોત્રને જે મનુષ્ય આ પ્રમાણે ભણે છે, વા સાંભળે છે, તે મનુષ્ય વિષ્ણુલોકને પામે છે અથવા જ્ઞાતા, જ્ઞાન ને જ્ઞેયને પોતાના આત્મામાં પામે છે.

૬. શ્રીહરિમીડેસ્તોત્ર

ભાવાર્થદીપિકાટીકાસહિત

મંગલાચરણ ને ટીકાની પ્રતિજ્ઞા

દોહરો

બ્રહ્મઈશનું ધ્યાન ધરી, વંદી સદ્ગુરુપાય;
હરિમીડેની આ ટીકા, ગુર્જરગિરા લખાય. ૧

પ્રતીત થતા આ સંસારની નિવૃત્તિ અવિદ્યાનું તથા તેનાં કાર્ય શોક-મોહાદિનું હરણ કરનારા પરમાત્માના જ્ઞાનથી થાય છે, અને પરમાત્માનું જ્ઞાન તેમનું અભેદભાવે ધ્યાન કરવાથી થાય છે. એ ધ્યાનમાં પરમાત્માનું સ્મરણ તથા સ્તુતિ ઉપકારક થાય છે, માટે પરમાત્માની સ્તુતિરૂપ આ હરિમીડેસ્તોત્ર મુમુક્ષુઓના હિતાર્થે આચાર્યભગવાને રચ્યું છે. આ સ્તોત્ર-ના શ્લોકોના અંતમાં **हरिमीडे** એવા શબ્દો હોવાથી આ સ્તોત્રનું નામ **हरिमीडे** એવું રાખ્યું છે. નીચે લખેલા પહેલા શ્લોકમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ

તથા તેમના જ્ઞાનથી સંસારની નિવૃત્તિ થવાનું જણાવ્યું છેઃ—

स्तोष्ये भक्त्या विष्णुमनादिं जगदादिं, यस्मिन्नेतत्संसृतिचक्रं भ्रमतीत्थम् ।
यस्मिन्दृष्टे नश्यति तत्संसृतिचक्रं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ १ ॥

શ્લો૦:—જગત્‌ના કારણરૂપ અનાદિ પરમાત્માની હું ભક્તિવડે સ્તુતિ કરું છું, જેમાં આ સંસારચક્ર આવી રીતે ભમે છે; જેનો સાક્ષાત્કાર થવાથી તે સંસારચક્ર નાશ પામે છે, સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ કરનાર તે હરિની (અવિદ્યાની ને તેના કાર્યની નિવૃત્તિ કરનારા પરમાત્માની) હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—આ નામરૂપાત્મક સર્વ જગત્‌ના ઉપાદાનકારણરૂપ તથા નિમિત્ત-કારણરૂપ, અજન્મા ને દેશ, કાલ તથા વસ્તુના પરિચ્છેદથી રહિત પર-માત્માની હું પરમપ્રીતિપૂર્વક સ્તુતિ કરું છું—તેમના નિર્વિશેષચિન્માત્ર-સ્વરૂપનું સ્મરણ કરું છું, જે અધિષ્ઠાનરૂપ પરમાત્મામાં—બ્રહ્મમાં—આ સંસારરૂપ ચક્ર આવી રીતે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય પામ્યા કરે છે, જેમના સ્વરૂપનો સંશયવિપર્યયરહિત દૃઢ સાક્ષાત્કાર થવાથી જ્ઞાનીને તે સંસારરૂપ ચક્રનું મિથ્યાપણું સ્પષ્ટ સમજાય છે. આ સંસારરૂપ તથા તેના કારણ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારની સારી રીતે નિવૃત્તિ કરનાર અથવા સંસારરૂપ અંધ-કારના અભાવરૂપ તે પરમાત્માનો હું સ્તુતિધ્યાનદ્વારા અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. છંદ મત્તમયૂર છે. ૧

સર્વ બ્રહ્મ જગદાકાર થાય છે કે બ્રહ્મનો એક અંશ જગદાકાર થાય છે એવી શંકા થાય તો તેના સમાધાનમાં કહે છેઃ—

यस्यैकांशादित्थमशेषं जगदेतत्, प्रादुर्भूतं येन पिनद्धं पुनरित्थम् ।
येन व्याप्तं येन विबुद्धं सुखदुःखैस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ २ ॥

શ્લો૦:—જેના એક અંશથી આ સમગ્ર જગત્ આવી રીતે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યું છે, પુનઃ જે વડે આવી રીતે બંધાયેલું છે, જે વડે વ્યાપ્ત છે, ને જે વડે તે સુખદુઃખોથી પ્રકાશિત છે તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ કરનારા પરમાત્મા-ની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—જે બ્રહ્મના માયાવડે કલ્પિત એક અંશમાંથી આ ભોક્તા ને ભોગ્યરૂપ સમગ્ર જગત્ આકાશાદિ ક્રમથી વિવર્તરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યું છે; "पादोऽस्य सर्वा भूतानि ॥" (આનો એક અંશ સર્વે ભૂતો છે,) આ શ્રુતિમાં

પણ સર્વ ભૂતો બ્રહ્મના એક અંશમાંથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યાં છે એમ જણાવ્યું છે; પુનઃ જે પરમાત્માવડે સ્થાવરજંગમ એવું સર્વ જગત્ નિયમમાં વર્તે છે, અર્થાત્ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથિવી, સમુદ્ર ને દેવમનુષ્યાદિ સર્વ પ્રાણીઓના જે નિયામક છે; વળી જે આ સર્વ જગત્‌માં વ્યાપીને રહ્યા છે; પુનઃ પ્રાણીઓનાં પૂર્વનાં કર્મો પ્રમાણે જે પરમાત્મા પ્રાણીઓને તેના ફલરૂપ સુખ-દુઃખાદિની સાથે જોડે છે; સંસારરૂપ અંધકારની નિવૃત્તિ કરનારા તે પર-માત્માનો હું સ્તુતિધ્યાનદ્વારા અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨

આ જગત્ ત્રણ ગુણવાળું તથા જડ હોવાથી તેનું કારણ ત્રણ ગુણ-વાળી તથા જડ પ્રકૃતિ છે, પણ ચેતનરૂપ પરમાત્મા નથી, એમ શંકા થાય તો તેનું સમાધાન નીચેના શ્લોકવડે કરે છેઃ—

सर्वज्ञो यो यश्च हि सर्वः सकलो यो, यश्चानन्दोऽनन्तगुणो यो गुणधामा ।
यश्चाव्यक्तो व्यस्तसमस्तः सदसद्यस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ३ ॥

શ્લો૦:—જે સર્વજ્ઞ, જે સર્વ, જે સકલ, જે આનંદ, જે અનંતગુણ, જે ગુણધામ, જે અવ્યક્ત, જે વિભાગરૂપ ને સમસ્તરૂપ, કારણરૂપ ને કાર્યરૂપ છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ કરનાર પરમાત્માનું હું સ્તવન કરું છું.

ટીકાઃ—"यः सर्वज्ञः"—જે સર્વજ્ઞ છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓમાં પરમાત્માને સર્વને જાણનાર કહ્યા છે. "सर्वं खल्विदं ब्रह्म"—નિશ્ચય આ સર્વ બ્રહ્મ છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓમાં બ્રહ્મ સર્વરૂપ છે એમ જણાવ્યું છે. પ્રાણાદિ સર્વ કલાઓ પરમાત્માને જ આધારે રહેલી હોવાથી પરમાત્મા સકલ—પ્રાણાદિ કલાવાળા—છે. "आनन्दो ब्रह्म"—આનંદ બ્રહ્મ છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓમાં બ્રહ્મ-ને આનંદરૂપ કહેલ છે. પરમાત્મા શુદ્ધસત્ત્વગુણના સર્વજ્ઞપણું આદિ અનેક શુભગુણોવાળા છે જે ત્રણ ગુણોરૂપ માયાના ને તેના કાર્યરૂપ સર્વ પ્રપંચના આશ્રયરૂપ છે, જે નામરૂપવડે પ્રકટ નથી, જે એક પ્રાણિપદાર્થરૂપ ને સર્વ પ્રાણિપદાર્થરૂપ છે, જે કારણરૂપ ને કાર્યરૂપ છે, તે સંસારરૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર પરમાત્માનો સ્તુતિધ્યાનદ્વારા હું અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. જેમ ચેતનરૂપ શરીરમાંથી નખ ને વાળરૂપ જડ પદાર્થો ઉપજે છે તેમ ચેતનરૂપ બ્રહ્મમાં આ જડ જગત્ કલ્પાય છે. જડ પ્રધાન ચેતનને આશરે રહીને ભલે આ જગત્‌નું કારણ હોય, પણ સ્વતંત્ર રીતે તે આ જગત્‌નું કારણ નથી. ૩

આ જગત્ પરમાણુઓના કાર્યરૂપ વા જડ પ્રધાનના કાર્યરૂપ નથી, પણ આ જગત્ બ્રહ્મમાં કલ્પાયેલું છે એમ કહે છેઃ—

यस्मादन्यन्नास्त्यपि नैव परमार्थं, दृश्यादन्यो निर्विषयज्ञानमयत्वात् ।
ज्ञातृज्ञानज्ञेयविहीनोऽपि सदा ज्ञस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ४ ॥

શ્લો૦ઃ—જેનાથી ભિન્ન વાસ્તવિક કાંઈ પણ નથી જ, નિર્વિષયજ્ઞાનમયપણાથી જે દૃશ્યથી ભિન્ન છે, અને જ્ઞાતા, જ્ઞાન ને જ્ઞેયથી રહિત છતાં પણ જે સર્વદા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માને હું સ્તવું છું.

ટીકાઃ—"एकमेवाद्वितीयं"—એક જ અદ્વિતીય બ્રહ્મ છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓમાં પરમાત્માથી ભિન્ન પરમાણુઓને તથા પ્રધાનને મિથ્યા કહેલાં હોવાથી જે પરમાત્માથી ભિન્ન અન્ય કંઇ પણ પારમાર્થિક સત્ય પદાર્થ નથી જ. નામરૂપવાળા પ્રાણિપદાર્થો, પરમાણુઓ ને પ્રધાન, સમુદ્રમાં જેમ તરંગાદિ કલ્પિત છે, તેમ બ્રહ્મમાં કલ્પિત છે. શબ્દાદિ વિષયોના જ્ઞાનથી રહિતપણાને લીધે તે બ્રહ્મ આ સર્વ જીવજડરૂપ દૃશ્યથી ભિન્ન છે. બ્રહ્મ અંતઃકરણ ને ચિદાભાસરૂપ જ્ઞાતા, અંતઃકરણની પદાર્થાકાર થયેલી વૃત્તિરૂપ જ્ઞાન, ને ઘટપટાદિરૂપ જ્ઞેયથી રહિત છતાં પણ સર્વદા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર તે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૪

સમર્થ સદ્‌ગુરુના ઉપદેશથી જાણવામાં આવતું બ્રહ્મ શાસ્ત્રનિરપેક્ષ શુષ્ક તર્કોવડે જાણવામાં આવતું નથી એવો નિશ્ચય કરવા તે બ્રહ્મના સાક્ષાત્કારનાં શાસ્ત્રોક્ત સાધનો કહે છેઃ—

आचार्येभ्यो लब्धसुसूक्ष्माच्युततत्त्वा, वैराग्येणाभ्यासबलाच्चैव द्रढिम्ना ।
भक्त्यैकाग्र्यध्यानपरा यं विदुरीशं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ५ ॥

શ્લો૦ઃ—આચાર્યોપાસેથી જેણે વૈરાગ્યવડે ને અભ્યાસના બલથી જ અતિસૂક્ષ્મ અવિનાશી તત્ત્વ જાણ્યું છે એવા, અને દૃઢ ભક્તિવડે એકાગ્રધ્યાનપરાયણ, જે ઈશને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર ઈશને હું સ્તવું છું.

ટીકાઃ—"नैषा तर्केण मतिरापनेया ॥"—આ બ્રહ્મજ્ઞાન શુષ્કતર્કવડે પ્રાપ્ત થતું નથી—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓમાં બ્રહ્મનું જ્ઞાન સ્વતંત્ર તર્કવડે થઇ શકતું નથી

એમ જણાવ્યું છે. "आचार्यवान् पुरुषो वेद ॥"—આચાર્યવાળા પુરુષ બ્રહ્મને જાણે છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ સદ્‌ગુરુવડે આ બ્રહ્મતત્ત્વ જાણી શકાય છે એમ કહે છે. શ્રોત્રિય, બ્રહ્મનિષ્ઠ ને પરમકરુણાલુ આચાર્યદ્વારા જેમણે બ્રહ્મલોકનાં વિષયજન્ય સુખોમાં આરૂઢ અસ્પૃહાના બલથી ને વારંવાર આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મના ધ્યાનરૂપ અભ્યાસના બલથી જ માયાથી પણ સૂક્ષ્મ એવા અવિનાશી પરમતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે એવા પુરુષો, તથા પરમતત્ત્વમાં દૃઢ પ્રીતિવડે તેમાં એકાગ્રચિત્તવડે ધ્યાનપરાયણ થયેલા પુરુષો જે પરમતત્ત્વને જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધારાનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમતત્ત્વનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સ્પષ્ટ સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૫

હવે બ્રહ્મધ્યાનનો વિધિ કહે છેઃ—

प्राणानायम्योमिति चित्तं हृदि रुद्ध्वा नान्यत्स्मृत्वा तत्पुनरत्रैव विलाप्य ।
क्षीणे चित्ते भादृशिरस्मीति विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ६ ॥

શ્લો૦ઃ—ઇંદ્રિયોના બાહ્યવેગોને પ્રશાંત કરી, ૐ એમ ચિત્તને હૃદયમાં રુંધી, અન્યનું સ્મરણ નહિ કરી, તેને પુનઃ અહીં જ વિલીન કરી ચિત્ત ક્ષીણ થયે સ્વયંપ્રકાશ ચૈતન્ય હું છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—શ્રોત્રાદિ ઇંદ્રિયોના વિષયાભિમુખ બહારના તીવ્ર વેગોને સારી રીતે નિવૃત્ત કરી, હૃદયકમલ વિષે ૐના વાચ્યરૂપ વા લક્ષ્યરૂપ બ્રહ્મમાં ચિત્તનો નિરોધ કરી, બહારના તથા અંતરના કોઇ પણ વિષયનું સ્મરણ નહિ કરી, તે સર્વ વિષયોને પુનઃ હૃદયમાં સ્થિત બ્રહ્મમાં વિલીન કરી, ચિત્ત સર્વ વિષયોના આલંબનથી રહિત થયે સ્વયંપ્રકાશ ચૈતન્ય હું છું એમ જ્ઞાનીઓ જે બ્રહ્મને જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૬

જે બ્રહ્મના અપરોક્ષજ્ઞાનથી મોક્ષ થાય છે તે બ્રહ્મને પુનઃ કહે છેઃ—

यं ब्रह्माख्यं देवमनन्यं परिपूर्णं, हृत्स्थं भक्तैर्लभ्यमजं सूक्ष्ममतर्क्यम् ।
ध्यात्वाऽऽत्मस्थं ब्रह्मविदो यं विदुरीशं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । ७ ।

શ્લો૦ઃ—જે દેવ, અનન્ય, પરિપૂર્ણ, હૃદયમાં રહેલા, ભક્તોવડે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય, અજ, સૂક્ષ્મ, અતર્ક્ય ને પોતાનામાં રહેલા બ્રહ્મનામના તત્ત્વનું ધ્યાન કરી બ્રહ્મવેત્તાઓ જે પરમાત્માને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો

વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જે સ્વયંપ્રકાશ, જેનાથી ભિન્ન કાંઇ પણ નથી એવું, દેશ કાલ ને વસ્તુના પરિચ્છેદથી રહિત, હૃદયાકાશમાં સ્થિત, ભક્તોની અનન્ય ભક્તિવડે પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય, જન્મરહિત, અત્યંત સૂક્ષ્મ, તર્કમાં ન આવી શકે એવું, ને જીવમાં અધિષ્ઠાનરૂપે રહેલ બ્રહ્મનામના પરમતત્ત્વનું ધ્યાન કરી બ્રહ્મવેત્તાઓ જે પરમતત્ત્વને જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો અત્યંત નાશ—બાધ—કરનાર પરમતત્ત્વનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૭

પુનઃ સંસારની નિવૃત્તિ કરનાર બ્રહ્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છેઃ—

मात्रातीतं स्वात्मविकाशात्मविबोधं, ज्ञेयातीतं ज्ञानमयं हृद्युपलभ्यम् ।
भावग्राह्यानन्दमनन्यं च विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ८ ॥

શ્લો૦:—ઇંદ્રિયોથી પર, સ્વાત્માના પ્રકાશથી આત્મજ્ઞાનરૂપ, જ્ઞેયથી પર, જ્ઞાનમય, હૃદયમાં પ્રતીત થવાયોગ્ય, ભાવવડે ગ્રાહ્ય, આનંદરૂપ અને અનન્ય જેને જ્ઞાનીઓ જાણે છે ને સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—રૂપાદિથી રહિત હોવાથી નેત્રાદિ ઇંદ્રિયોવડે નહિ ગ્રહણ કરી શકાય એવું, અંતરાત્માના જ્ઞાનસ્વભાવથી પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને જણાવનાર, ઘટાદિ સર્વ જડ જ્ઞેય પદાર્થથી ભિન્ન, જ્ઞાનસ્વરૂપ, હૃદયાકાશમાં આવરણની નિવૃત્તિદ્વારા પ્રતીત થવાને યોગ્ય, સદ્રૂપે ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય, દુઃખથી ભિન્ન પરમાનંદસ્વરૂપ અને અન્યના સદ્ભાવવિનાના જે પરમતત્ત્વને જ્ઞાનીઓ જાણે છે તે નામરૂપાત્મક સંસારનો બાધ કરનાર પરમતત્ત્વનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૮

વળી પણ નીચેના શ્લોકવડે બ્રહ્મસ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છેઃ—

यद्यद्वेद्यं वस्तु सतत्त्वं विषयाख्यं, तत्तद्ब्रह्मैवेति विदित्वा तदहं च ।
ध्यायन्त्येवं यं सनकाद्या मुनयोऽजम्, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । ९ ।

શ્લો૦:—કારણસહિત વિષયનામની જે જે જાણવાયોગ્ય વસ્તુ છે તે તે બ્રહ્મ જ છે એમ જાણીને અને તે હું છું એમ જે અજન્માનું સનકાદિ મુનિઓ ધ્યાન કરે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનું હું સ્તવન કરું છું.

ટીકાઃ—ઉપાદાનકારણ અને અધિકરણસહિત શબ્દાદિ વિષયનામની ને બીજી જે જે ઇંદ્રિયો તથા અંતઃકરણના વિષયરૂપ વસ્તુઓ આ જગત્‌માં છે તે તે સર્વ વસ્તુઓ નામરૂપનો બાધ કરતાં બ્રહ્મરૂપ જ છે એમ જાણીને, અને તે સર્વાધિષ્ઠાન બ્રહ્મ હું છું એમ જાણીને જે જન્મરહિત બ્રહ્મનું સનકાદિ બ્રહ્મનિષ્ઠ મુનિઓ ધ્યાન કરે છે તે આ પ્રતીત થતા સંસારરૂપ અંધકારનો બાધ કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૯

યદ્યદ્વેદ્યં તત્તદહં નેતિ વિહાય, સ્વાત્મજ્યોતિર્જ્ઞાનમયાનન્દમવાપ્ય ।
તસ્મિન્નસ્મીત્યાત્મવિદો યં વિદુરીશં, તં સંસારધ્વાન્તવિનાશં હરિમીડે । ૧૦ ।

શ્લો૦ઃ—જે જે વેદ્ય છે તે તે હું નથી એમ તેનો ત્યાગ કરીને સ્વાત્મપ્રકાશ જ્ઞાનમય આનંદને પામીને તેમાં હું છું એમ જે બ્રહ્મને આત્મવેત્તાઓ જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—શરીર, ઇંદ્રિયો, પ્રાણ ને અંતઃકરણરૂપ જે જે વેદ્ય છે તે તે વેદ્ય હું એટલે આત્મા નથી એમ તે સર્વનો પરિત્યાગ કરીને નિરુપાધિક સદ્‌ભાવરૂપ, નિરુપાધિક જ્ઞાનરૂપ ને નિરુપાધિક આનંદરૂપ બ્રહ્મનો અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરીને તે બ્રહ્મમાં હું છું એમ જે અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મને જ્ઞાનીઓ જાણે છે તે સંસારરૂપ ઘાટા અંધારાનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૦

હિત્વા હિત્વા દૃશ્યમશેષં સવિકલ્પં, મત્વા શિષ્ટં ભાદૃશિમાત્રં ગગનાભમ્ ।
ત્યક્ત્વા દેહં યં પ્રવિશન્ત્યચ્યુતભક્તાસ્તં સંસારધ્વાન્તવિનાશં હરિમીડે । ૧૧ ।

શ્લો૦ઃ—વિકલ્પવાળા સમગ્ર દૃશ્યનો વારંવાર નિષેધ કરીને, અને આકાશજેવા કેવલ સ્વયંપ્રકાશચેતનરૂપને અવશેષ રહેલું ધારીને, બ્રહ્માનુસંધાનપરાયણ પુરુષો શરીર ત્યજીને જેમાં પ્રવેશ કરે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મને હું અભેદભાવે અનુભવું છું.

ટીકાઃ—કલ્પિત નામરૂપાદિવાળા સર્વ દૃશ્ય જગત્‌નો વારંવાર નિષેધ કરીને, અર્થાત્ વારંવાર તેના અસત્યપણાનો સુદૃઢ નિશ્ચય કરીને, અને આકાશના જેવા કેવલ સ્વયંપ્રકાશ બ્રહ્મને અધિષ્ઠાનરૂપે બાકી રહેલું નક્કી કરીને, બ્રહ્મનું ધ્યાન કરવામાં જાગૃતિ સેવનારા મહાપુરુષો પોતાના સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ તથા કારણશરીરનો પરિત્યાગ કરીને જે બ્રહ્મમાં અભેદભાવે સ્થિતિ

કરે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિ-ધ્યાનાદિવડે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૧

सर्वत्रास्ते सर्वशरीरी न च सर्वः, सर्वं वेत्त्येवेह न यं वेत्ति हि सर्वः ।
सर्वत्रान्तर्यामितयेत्थं यमयन्यस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ १२ ॥

શ્લોકઃ—જે સર્વમાં સર્વશરીરી છે, પણ જે સર્વરૂપ (સર્વ શરીરરૂપ) નથી, જે સર્વને જાણે છે જ, પરંતુ અહીં જેને સર્વ શરીર જાણતાં નથી, ને જે અંતર્યામીપણાવડે આવી રીતે નિયમમાં રાખતા છતા સર્વત્ર રહે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદ-ભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું.

ટીકાઃ—જે પૃથિવી આદિ સર્વ શરીરોમાં તેના શરીરી એટલે શરીરમાં રહી તેને નિયમમાં રાખનાર છે, પણ જે પૃથિવી આદિરૂપ નથી; જે પૃથિવી આદિ સર્વને સંશયરહિત જાણે છે, પૃથિવી આદિ બધાં શરીરો જડ હોવાથી જેને જાણી શકતાં નથી, ને જે સર્વ શરીરોમાં અંતર્યામીપણાવડે રહી આવી રીતે તે સર્વ શરીરોને નિયમમાં રાખતા છતા સર્વ શરીરોમાં રહે છે તે સંસારરૂપ ભયપૂર્ણ અંધકારની નિઃશેષ નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર પરમાત્માનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૨

सर्वं दृष्ट्वा स्वात्मनि युक्त्या जगदेतत्, दृष्ट्वाऽऽत्मानं चैवमजं सर्वजनेषु ।
सर्वात्मैकोऽस्मीति विदुर्यं जनहृत्स्थं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । १३ ।

શ્લોકઃ—આ સર્વ જગત્ યુક્તિવડે પોતાના આત્મામાં જોઇને તથા એવી રીતે અજન્મા આત્માને સર્વ પ્રાણીઓમાં જોઇને હું સર્વનો આત્મા એક છું એમ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહેલ જેને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મને હું સ્તવું છું.

ટીકાઃ—સ્વપ્નાવસ્થામાં પ્રતીત થતું સર્વ જગત્ જેમ પોતાના આત્મામાં જ કલ્પિત છે તેમ જાગ્રત્માં પ્રતીત થતું આ સર્વ નામરૂપાત્મક જગત્ પણ પોતાના આત્મામાં જ કલ્પિત છે. આ સર્વ સ્થૂલસૂક્ષ્મ પ્રપંચ જ્ઞાતાના સદ્-ભાવવિના જ્ઞેયની સિદ્ધિનો અભાવ હોય છે એ યુક્તિવડે સર્વના અધિષ્ઠાન-રૂપ પોતાના આત્મામાં જોઇને, તથા વિવર્તોપાદાનકારણ પોતાના વિવર્ત-કાર્યમાં વ્યાપેલું હોય છે એ યુક્તિવડે જન્મરહિત પોતાના આત્માને સર્વ પ્રાણીઓમાં વ્યાપક જોઇને હું સર્વ પ્રાણિપદાર્થોનો આત્મા એક છું એમ

સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહેલા આત્માથી અભિન્ન જે બ્રહ્મને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર પરમ-પ્રકાશરૂપ આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૩

सर्वत्रैकः पश्यति जिघ्रत्यथ भुंक्ते, स्प्रष्टा श्रोता बुद्ध्यति चेत्याहुरिमं यम् ।
साक्षी चास्ते कर्तृषु पश्यन्निति चान्ये, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । १४

શ્લો૦:—સર્વત્ર એક જુએ છે, સૂંઘે છે, અને ખાય છે, સ્પર્શ કરનાર ને સંભાળનાર છે, તથા જાણે છે, એમ જે આને કહે છે, જે સાક્ષીરૂપે છે, અને બીજાઓ કર્તાઓમાં જેને જુએ છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—સર્વ પ્રાણીઓના શરીરમાં એક જ ચેતન નેત્રદ્વારા જુએ છે, એક જ ચેતન નાકદ્વારા સૂંઘે છે, એક જ ચેતન મુખદ્વારા ભોજન કરે છે, એક જ ચેતન ત્વચાદ્વારા સ્પર્શ કરે છે, એક જ ચેતન શ્રોત્રદ્વારા સાંભળે છે, ને એક જ ચેતન અંતઃકરણદ્વારા જાણે છે એમ જેના સોપાધિક સ્વરૂપ-ને વિદ્વાનો કહે છે, વસ્તુતાએ જે ચેતનસાક્ષિરૂપ છે, અને બીજાઓ જેને કર્તાઓમાં ઉપાધિવાળી સ્થિતિમાં જુએ છે, તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૪

पश्यन् शृण्वन्नत्र विजानन्नसयन्सन्, जिघ्रन्बिभ्रद्देहमिमं जीवतयेत्थम् ।
इत्यात्मानं यं विदुरीशं विषयज्ञं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ १५ ॥

શ્લો૦:—જોતો છતો, સાંભળતો છતો, જાણતો છતો, સ્વાદ લેતો છતો, ને સૂંઘતો છતો, આ દેહને જીવપણાવડે ધારણ કરે છે, એમ જે વિષયને જાણનાર આત્માને ઈશ્વરરૂપ જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—નેત્રદ્વારા રૂપોને જોતો છતો, શ્રોત્રદ્વારા શબ્દોને સાંભળતો છતો, અંતઃકરણદ્વારા જાણવાયોગ્ય વિષયોને જાણતો છતો, જીભવડે સ્વાદ લેતો છતો, ને નાકવડે સૂંઘતો છતો, આ સ્થૂલશરીરને આત્મા જીવભાવવડે ધારણ કરે છે, એમ અંતરના તથા બહારના વિષયોને જાણનાર આત્માને વસ્તુતાએ તે બ્રહ્મરૂપ છે એમ વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો

અત્યંત નાશ—બાધ—કરનાર આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિ-વડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૫

जाग्रद्दृष्ट्वा स्थूलपदार्थानथ मायां,
दृष्ट्वा स्वप्नेऽथापि सुषुप्तौ सुखनिद्राम्।
इत्यात्मानं वीक्ष्य मुदास्ते च तुरीये,
तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ १६ ॥

શ્લોક:—જાગ્રત્‌માં સ્થૂલપદાર્થોને જોઈને, પછી સ્વપ્નમાં માયા જોઈને, પશ્ચાત્ સુષુપ્તિમાં સુખનિદ્રાને અને તુરીયમાં આત્માને અનુભવીને જે પ્રસન્ન રહે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—અંત:કરણની જાગ્રદવસ્થામાં પંચીકૃત પાંચ ભૂતોના કાર્યરૂપ સ્થૂલ પદાર્થોને જોઈને, પછી અંત:કરણની સ્વપ્નાવસ્થામાં વાસનામય સૂક્ષ્મ પદાર્થોને જોઈને, પશ્ચાત્ અંત:કરણની સુષુપ્તિઅવસ્થામાં અવિદ્યાની વૃત્તિવડે અજ્ઞાનાવૃત સ્વરૂપસુખનો ને અજ્ઞાનનો અનુભવ કરીને, અને અંત:કરણની તુરીયાવસ્થામાં સચ્ચિદાનંદરૂપ આત્માનો અનુભવ કરીને જે પરમપ્રસન્ન રહે છે તે સંસારરૂપ અંધારાનો વિનાશ—બાધ—કરનાર સચ્ચિદા-નંદ બ્રહ્મનો હું અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. પૂજ્ય જાણેલી વસ્તુની સ્તુતિ કરાય છે, ને સ્તુતિ કરેલી વસ્તુરૂપે સ્થિતિ કરવાની તે સ્તુતિપાઠકની ઈચ્છા હોય છે, તેથી હું સ્તુતિ કરું છું તેનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું એવો અર્થ કર્યો છે. ૧૬

पश्यन्शुद्धोऽप्यक्षर एको गुणभेदान्, नानाकारान्स्फाटिकवद्भाति विचित्रः।
भिन्नश्छिन्नश्चायमजः कर्मफलैर्यस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ १७ ॥

શ્લોક:—આ શુદ્ધ, અક્ષર, એક ને અજન્મા છતાં પણ કર્મનાં ફલોવડે જે ગુણના ભેદરૂપ નાના આકારોને જોતો છતો સ્ફટિકની પેઠે વિચિત્ર, ભેદ પામેલો ને છેદ પામેલો પ્રતીત થાય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—આ બ્રહ્મ અવિદ્યાદિ મલથી રહિત, અવિનાશી, સજાતીય વિ-જાતીય ને સ્વગતભેદથી રહિત, ને ઉત્પત્તિથી રહિત છતાં પણ પૂર્વજન્મો-નાં કર્મોનાં ફલોવડે જે માયાના ગુણના ભેદરૂપ નાનાપ્રકારના આકારોને

જોતો છતો, સ્ફટિકમણિની પેઠે વિચિત્ર, ભેદ પામેલો, ને છેદન પામેલો પ્રતીત થાય છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. સ્ફટિકમણિ કાંઈ પણ નહિ બદલતાં જેમ પાસેના પદાર્થોના રંગજેવો, આકારજેવો, ભાંગી ગયેલો, ને છેદન પામેલો જણાય છે, તેમ આત્મા કાંઈ પણ નહિ બદલાતાં કર્મનાં ફલોવડે ભિન્ન ભિન્ન શરીરોના આકારવાળો, એક છતાં ભેદ પામેલો, ને અખંડ છતાં છેદાઈ ગયેલાજેવો પ્રતીત થાય છે. ૧૭

ब्रह्माविष्णू रुद्रहुताशौ रविचन्द्राविन्द्रो वायुर्यज्ञ इतीत्थं परिकल्प्य ।
एकं सन्तं यं बहुधाऽऽहुर्मतिभेदात्, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ १८ ॥

શ્લો૦:—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઇંદ્ર, વાયુ ને યજ્ઞ એમ આવી રીતે કલ્પના કરીને એક છતાં બુદ્ધિના ભેદથી જેને બહુ પ્રકારે કહે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનાર બ્રહ્મા, સૃષ્ટિનું પરિપાલન કરનાર વિષ્ણુ, સૃષ્ટિનો સંહાર કરનાર રુદ્ર, હવ્ય ને કવ્યનું વહન કરનાર અગ્નિ, સ્થાવર ને જંગમ પ્રાણીઓનું પોતાના પ્રકાશ ને તાપથી રક્ષણ કરનાર સૂર્ય, શીતલસ્વભાવવાળો ચંદ્ર, દેવોના રાજા ઇંદ્ર, ગતિસ્વભાવવાળો વાયુ, ને યજ્ઞ આવી રીતે ભિન્ન ભિન્ન નામોની કલ્પના કરીને જે બ્રહ્મ એક છતાં જેને વિદ્વાનો પોતપોતાની બુદ્ધિના ભેદથી ઉપર કહેલી રીત બહુ પ્રકારે કહે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૮

सत्यं ज्ञानं शुद्धमनन्तं व्यतिरिक्तं, शान्तं गूढं निष्कलमानन्दमनन्यम् ।
इत्याहादौ यं वरुणोऽसौ भृगवेऽजं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ १९ ॥

શ્લો૦:—સત્ય, જ્ઞાન, શુદ્ધ, અનંત, ભિન્ન, શાંત, ગૂઢ, અવયવરહિત, આનંદરૂપ, અદ્વિતીય ને જન્મરહિત જેને આ વરુણ, ભૃગુપ્રતિ પ્રથમ કહેતા હવા તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—ત્રણે કાલમાં એકરૂપે રહેનાર, સર્વદા જ્ઞાનરૂપ, અવિદ્યા ને તેના કાર્યરૂપ મલથી રહિત, દેશ કાલ ને વસ્તુના પરિચ્છેદથી રહિત, અન્નમયાદિ પાંચ કોશોથી ભિન્ન, ક્રોધાદિ વિક્ષેપથી અત્યંતરહિત નામરૂપથી આચ્છાદિત

હોવાથી અજ્ઞાનીઓને ન જણાય એવું, નિરવયવ, દુઃખથી ભિન્ન પરમાનંદરૂપ, અદ્વિતીય અને ઉત્પત્તિરહિત જેને શ્રીવરુણનામના મુનિ પોતાના જિજ્ઞાસુ પુત્ર ભૃગુપ્રતિ પ્રથમ કહેતા હવા.તે સંસારરૂપ અંધકારની નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૧૯

कोशानेतान्पञ्चरसादीनतिहाय, ब्रह्मास्मीति स्वात्मनि निश्चित्य दृशिस्थः ।
[1]पित्राऽऽदिष्टो वेद भृगुर्यः यजुरन्ते, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । २० ।

શ્લો૦:—અન્નમયાદિ આ પાંચ કોશોનો ત્યાગ કરીને હું બ્રહ્મ છું એમ પોતાના આત્મામાં નક્કી કરીને પિતાવડે ઉપદેશ પામેલા ને દ્રષ્ટામાં સ્થિત ભૃગુ યજુર્વેદની ઉપનિષદ્માં જેને જાણતા હવા તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય ને આનંદમય આ પાંચ કોશો જે ત્રણ શરીરમાં રહેલા છે તેમનો આત્મામાંથી અસત્યપણાની બુદ્ધિવડે ત્યાગ કરીને હું સચ્ચિદાનંદરૂપ બ્રહ્મ છું એમ પોતાના આત્મામાં બ્રહ્મસ્વરૂપનો નિર્ણય કરીને શ્રીવરુણનામના પિતાવડે ઉપદેશ પામેલા અને સર્વદા દ્રષ્ટારૂપ આત્મામાં સ્થિર થયેલા ભૃગુ કૃષ્ણયજુર્વેદની તૈત્તિરીયોપનિષદ્માં કહેલી રીતે જે બ્રહ્મને જાણતા હવા તે સંસારરૂપ અંધકારનો બાધ કરનાર અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૦

येनाविष्टो यस्य च शक्त्या यदधीनः, क्षेत्रज्ञोऽयं कारयिता जन्तुषु कर्तुः ।
कर्ता भोक्ताऽऽत्मात्र हि चिच्छक्त्यधिरूढस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥

શ્લો૦:—જે વડે પ્રવેશ પામેલો, જેની શક્તિવડે યુક્ત થયેલો, ને જેને અધીન થયેલો આ ક્ષેત્રજ્ઞ પ્રાણીઓમાં પ્રેરક, કર્તાનો કર્તા ને ભોક્તા આત્મા અહીં પ્રસિદ્ધ ચેતનશક્તિવડે અધિરૂઢ છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જે ચેતનસ્વરૂપવડે પ્રવેશ પામેલો આ ક્ષેત્રજ્ઞ—જીવ—ઘણાં કઠણ કામો કરી શકે છે, જેની અજ્ઞાનરૂપ શક્તિવડે પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપવાળો છતાં પોતાને અજ્ઞાની માને છે અને સુખદુઃખ જે અંતઃકરણના ધર્મ છે તેને

---

૧. કોઈ પ્રતમાં पित्रा शिष्टो એવો પાઠ જોવામાં આવે છે.

પોતાના ધર્મ માની સુખીદુઃખી થાય છે, જે ત્રિગુણાત્મક માયાને વશ થયેલો આ જીવ શુભાશુભ કર્મોમાં પ્રવર્તે છે, જે પ્રાણીઓમાં તેમનાં કર્માનુસાર પ્રેરક, કર્તાને સ્ફૂર્તિ આપનાર ને કલ્પિત ભોક્તા આત્મા અહીં પ્રસિદ્ધ ચેતનશક્તિવડે વ્યાપેલો છે તે સંસારરૂપ અંધકારની નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર ચેતનનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૧

सृष्ट्वा सर्वं स्वात्मतयैवेत्थमतर्क्यं, व्याप्याथान्तः कृत्स्नमिदं सृष्टमशेषम् ।
सच्च त्यच्चाभूत्परमात्मा स य एकस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । २२ ।

શ્લો૦:—તે પરમાત્મા જે એક છે, જેમણે બાકી ન રહે એમ આ અતર્ક્ય સઘળું રચ્યું છે, સર્વ રચીને પછી પોતાના સ્વરૂપવડે જ વ્યાપીને પરોક્ષ ને પ્રત્યક્ષ થાય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—તે નિરુપાધિક પરમાત્મા જે એક છે, જેમણે કાંઈ પણ બાકી ન રહે એવી રીતે આ મનવડે પણ ચિંતવી ન શકાય એવું સઘળું જગત્ પ્રતીત કરાવ્યું છે, આ સ્થાવરજંગમ સર્વ જગત્ પ્રતીત કરાવીને પછી પોતાના ચેતનસ્વરૂપવડે જ તેમાં વ્યાપીને પરોક્ષરૂપે ને પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રતીત થાય છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિ-ધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૨

वेदान्तैश्चाध्यात्मिकशास्त्रैश्च पुराणैः, शास्त्रैश्चान्यैः सात्वततन्त्रैश्च यमीशम् ।
दृष्ट्वाथान्तश्चेतसि बुद्ध्वा विविशुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । २३ ।

શ્લો૦:—જે પરમાત્માને ઉપનિષદોવડે, આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોવડે, પુરાણો-વડે, અન્ય શાસ્ત્રોવડે અને વિષ્ણુના તંત્રોવડે જાણીને પછી ચિત્તની અંતર અપરોક્ષાનુભવ કરીને જેમાં પ્રવેશ કરે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જે પરમાત્માને ઈશાદિ ઉપનિષદોવડે, સાંખ્યયોગાદિ આધ્યા-ત્મિક શાસ્ત્રોવડે, ભાગવતાદિ પુરાણોવડે, ન્યાયાદિ અન્ય શાસ્ત્રોવડે, અને વિષ્ણુનું અને શિવનું પ્રતિપાદન કરનારાં તંત્રોવડે પરોક્ષ રીતે જાણીને પછી નિદિધ્યાસનવડે પોતાના અંતઃકરણમાં પ્રત્યક્ષ જાણીને જ્ઞાનીઓ જેમાં અભેદભાવે પ્રવેશ કરે છે તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૩

श्रद्धाभक्तिध्यानशमाद्यैर्यतमानैर्ज्ञातुं शक्यो देव इहैवाशु य ईशः ।
दुर्विज्ञेयो जन्मशतैश्चापि विना तैस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ २४ ॥

શ્લોકઃ—શ્રદ્ધા, ભક્તિ, ધ્યાન ને શમાદિવડે યત્ન કરનાર પુરુષોથી જે દેવ અહીં જ શીઘ્ર જાણવાને શક્ય છે, પણ એ વિના સેંકડો જન્મોવડે પણ જે ઈશ્વર દુર્વિજ્ઞેય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—શ્રીસદ્‌ગુરુના અને સત્‌શાસ્ત્રના વચન ઉપર પ્રામાણિકપણાના નિશ્ચયરૂપ વિશ્વાસ, પરમાત્મામાં અને પરમાત્માથી અભિન્ન શ્રીસદ્‌ગુરુમાં વિશુદ્ધ પરમપ્રીતિ, પરમાત્મામાં તેલની ધારની પેઠે અંતઃકરણની વૃત્તિઓનો અખંડ પ્રવાહ ચલાવવારૂપ ધ્યાન, અંતઃકરણની નિષિદ્ધ વૃત્તિઓને રોકવારૂપ શમ ને ઇંદ્રિયોના નિષિદ્ધ વેગોને રોકવારૂપ દમ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોક્ત સાધનોરૂપ પ્રયત્નોવડે તે સ્વયંપ્રકાશ બ્રહ્મ આ મનુષ્યશરીરમાં જ શીઘ્ર જાણવાને શક્ય છે. "शान्तो दान्त उपरतस्तितिक्षुः समाहितो भूत्वाऽऽत्मन्येवात्मानं पश्यति" (શમવાળો, દમવાળો, ઉપરતિવાળો, તિતિક્ષાવાળો ને સમાધાનવાળો થઇ જ્ઞાની પોતાના નિર્મલ અંતઃકરણમાં જ આત્માને અનુભવે છે,) આ શ્રુતિમાં પણ શમાદિસાધનવાળાને પરમાત્માના સાક્ષાત્કારનો અધિકારી ગણેલ છે તે શ્રદ્ધાભક્તિ આદિ સાધનોવિના જે પરમાત્મા સેંકડો જન્મોવડે પણ જાણવાને શક્ય નથી તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો અભેદભાવે હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૪

यस्यातर्क्यं स्वात्मविभूतेः परमार्थं, सर्वं खल्वित्यत्र निरुक्तं श्रुतिविद्भिः ।
तज्जादित्वादब्धितरङ्गाभमभिन्नं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ २५ ॥

શ્લોકઃ—જેની સ્વાત્મવિભૂતિનું વાસ્તવિક રૂપ તર્કમાં ન આવે એવું છે એમ શ્રુતિને જાણનારાઓએ "આ સર્વ નિશ્ચય બ્રહ્મ છે" આ શ્રુતિથી કહ્યું છે. જગત્‌ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય તેમાંથી થવાથી તે સમુદ્રના તરંગની પેઠે અભિન્ન છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—જે બ્રહ્મના વાસ્તવિક ઐશ્વર્યનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ સામાન્ય મનુષ્યોના તર્કમાં ન આવી શકે એવું છે એમ શ્રુતિઓના તાત્પર્યનો સમન્વય

કરનાર વિદ્વાનોએ "सर्वं खल्विदं ब्रह्म"—આ સર્વ જગત્ નામરૂપનો બાધ કરતાં નિશ્ચય બ્રહ્મ જ છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓનો વિચાર કરીને કહ્યું છે; "तज्जलान्"—આ પ્રપંચની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય તે બ્રહ્મતત્ત્વથી થાય છે—ઇત્યાદિ શ્રુતિઓમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે બ્રહ્મમાંથી જ આ સર્વ જગત્‌નો વિવર્તરૂપે પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, તેની સત્તાવડે જ આ જગત્ સત્તાવાળું પ્રતીત થાય છે, ને અંતે તેમાં જ તે લીન થાય છે, માટે સમુદ્રમાં પ્રતીત થતા તરંગો જેમ સમુદ્રથી ભિન્ન નથી તેમ બ્રહ્મમાં પ્રતીત થતું જગત્ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી. તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિ-ધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૫

दृष्ट्वा गीतास्वक्षरतत्त्वं विधिनाजं, भक्त्या गुर्व्या लभ्य हृदिस्थं दृशिमात्रम् ।
ध्यात्वा तस्मिन्नस्म्यहमित्यत्र विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । २६ ।

શ્લો૦:—ગીતામાં જણાવેલા અજન્મા ને અવિનાશી તત્ત્વને વિધિવડે જાણીને, તથા ઉત્તમ ભક્તિવડે હૃદયમાં રહેલા નિરુપાધિક દ્રષ્ટાને પામીને, અને તેમાં હું છું એમ ધ્યાન કરીને મુનિઓ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—"अनादिमत्पर ब्रह्म"—પરબ્રહ્મ કાર્યથી રહિત—અજન્મા છે, ને "ये त्वक्षरमनिर्देश्यं"—જેઓ અવિનાશી ને વાણીવડે ન કહેવાય એવા—ઇત્યાદિ શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતાના શ્લોકોમાં જણાવેલા અજન્મા ને અવિનાશી બ્રહ્મસ્વરૂપને 'तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया" તે બ્રહ્મને તું સાષ્ટાંગ-દંડવત્‌પ્રણામવડે, ઉપયોગી પ્રશ્નોવડે ને કપટરહિત સેવાવડે જાણ,—આ વચનોમાં કહેલા વિધિવડે શ્રીસદ્‌ગુરુપાસેથી શ્રવણવડે જાણીને, તથા એકાંતમાં બેસી બહુ આદરપૂર્વક પોતાના હૃદયમાં રહેલા નિરુપાધિક દ્રષ્ટા-નો મનનવડે નિશ્ચય કરીને, અને તે તત્ત્વમાં તે હું છું એમ અખંડ ધ્યાન—નિદિધ્યાસન—કરીને યોગીઓ જે બ્રહ્મને અભેદભાવે જાણે છે તે સંસાર-રૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મતત્ત્વનો હું સ્તુતિ-ધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૬

क्षेत्रज्ञत्वं प्राप्य विभुः पञ्चमुखैर्यो, भुंक्तेऽजस्रं भोग्यपदार्थान्प्रकृतिस्थः ।
क्षेत्रे क्षेत्रेऽप्स्विन्दुवदेको बहुधाऽऽस्ते, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । २७ ।

શ્લો૦:—જે વ્યાપક અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબવડે સ્થિત થઇ જીવભાવને

પામી પાંચ ઇંદ્રિયોવડે ભોગ્યપદાર્થોને સર્વદા ભોગવે છે, અને જલમાં ચંદ્રની પેઠે એક સર્વ શરીરોમાં અનેકરૂપે પ્રતીત થાય છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માનું હું સ્તવન કરું છું.

ટીકા:—જે દેશાદિ પરિચ્છેદથી રહિત બ્રહ્મ અનિર્વચનીય અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબવડે સ્થિત થઈ અવિદ્યાનાં અંતઃકરણાદિ કાર્યોસાથે અભેદ ભાવવડે જીવભાવને પામી શ્રોત્રાદિ પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિયોવડે શબ્દાદિ ભોગ્ય વિષયોને જાગ્રત્‌માં તથા સ્વપ્નમાં ભોગવે છે, અને જેમ મહાસાગરના જલમાં આકાશમાં રહેલો એક ચંદ્ર અનેકરૂપે પ્રતીત થાય છે તેમ જે એક બ્રહ્મ સર્વ પ્રાણીઓનાં શરીરોમાં અનેકરૂપે પ્રતીત થાય છે તે સંસારરૂપ અંધકારની ઐકાંતિક ને આત્યંતિક નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૭

युक्त्याऽऽलोड्य व्यासवचांस्यत्र हि लभ्यः,
क्षेत्रक्षेत्रज्ञान्तरविद्भिः पुरुषाख्यः ।
योऽहं सोऽसौ सोऽस्म्यहमेवेति विदुर्यं,
तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ २८ ॥

શ્લોo:—ક્ષેત્રનો અને ક્ષેત્રજ્ઞનો ભેદ જાણનારાઓએ શ્રીવ્યાસજીનાં વચનો યુક્તિવડે અવલોકન કરીને આ જન્મમાં જ પુરુષનામના તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય છે. જે હું તે આ, ને તે હું જ છું એમ જેને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—સ્થૂલશરીરથી માંડીને પ્રકૃતિપર્યંતનું ક્ષેત્ર કહેવાય છે. એ જડક્ષેત્રને જાણનારું ચેતન ક્ષેત્રજ્ઞ કહેવાય છે. એ ક્ષેત્રની અને ક્ષેત્રજ્ઞની વિલક્ષણતાને જાણનારા પંડિતોવડે શ્રીવેદાંતદર્શનરૂપ વ્યાસભગવાન્‌નાં વચનોનું નિર્દોષ યુક્તિઓવડે અવલોકન કરીને આ મનુષ્યજન્મમાં જ પુરુષનામના તત્ત્વને અભેદભાવે જાણવાયોગ્ય છે. શ્રીવેદાંતદર્શનના ચાર અધ્યાયોમાં ને તે પ્રત્યેક અધ્યાયના ચાર ચાર પાદોમાં કયા કયા વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તથા તે સર્વનું કેવી નિર્દોષ યુક્તિઓવડે અવલોકન કરવું જોઈએ તે અન્યત્ર દર્શાવેલું હોવાથી અહીં તેની પુનરુક્તિ કરી નથી. ક્ષેત્ર અસત્‌, જડ, દુઃખ ને પરિચ્છિન્નસ્વભાવવાળું છે, ને ક્ષેત્રજ્ઞ સત્‌, ચિત્‌, સુખ ને વ્યાપકસ્વભાવવાળો છે, એમ એ બંનેના સ્વભાવમાં

વિલક્ષણતા છે. સર્વ શરીરોમાં ક્ષેત્રજ્ઞરૂપે રહેલું તત્ત્વ પુરુષ કહેવાય છે. જે મારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આત્મા છે તે બ્રહ્મ છે, અને જે બ્રહ્મ છે તે હું છું એમ જે અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મને વિદ્વાનો સ્વાનુભવવડે જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૮

एकीकृत्यानेकशरीरस्थमिमं ज्ञं, यं विज्ञायेहैव स एवाशु भवन्ति ।
यस्मिँल्लीना नेह पुनर्जन्म लभन्ते, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ २९ ॥

શ્લો૦:—અનેક શરીરમાં રહેલા જે આ આત્માને એકરૂપ સમજીને અને અનુભવીને વિદ્વાનો શીઘ્ર અહીં જ તે જ રૂપ થાય છે, જેમાં અભેદભાવે લીન થયેલા અહીં પુનર્જન્મ પામતા નથી તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનારા પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—ભિન્ન ભિન્ન નામવાળાં ને ભિન્ન ભિન્ન આકારવાળાં અનેક શરીરોમાં સચ્ચિદાનંદરૂપે રહેલા જે આ આત્માને વિવેકબુદ્ધિવડે એકરૂપ નક્કી કરીને અને તે જ પ્રમાણે જાતે અનુભવ કરીને આત્મવેત્તાઓ શીઘ્ર આ મનુષ્યશરીરમાં જ તે આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મરૂપ જ થાય છે, જે અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મમાં અભેદભાવે સ્થિર થયેલા આ જગત્‌માં પુનર્જન્મ પામતા નથી તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૨૯

द्वन्द्वैकत्वं यच्च मधुब्राह्मणवाक्यैः, कृत्वा शक्रोपासनमासाद्य विभूत्या ।
योऽसौ सोऽहं सोऽस्म्यहमेवेति विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥

શ્લો૦:—મધુબ્રાહ્મણનાં વાક્યોવડે જે દ્વંદ્વનું એકપણું કરીને, અને ઐશ્વર્યવડે ઇંદ્રની પૂજાને પ્રાપ્ત કરીને, જે આ તે હું, ને તે હું જ છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પરમાત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—"આ પૃથિવી સર્વે પ્રાણીઓનું મધ છે," "આ જલ સર્વે પ્રાણીઓનું મધ છે." "આ અગ્નિ સર્વે પ્રાણીઓનું મધ છે." ઇત્યાદિ શ્રીબૃહદારણ્યકોપનિષદ્‌ના મધુબ્રાહ્મણનાં વાક્યોવડે જે અધ્યાત્મ ને અધિદૈવ ઉપાધિસહિત દ્વંદ્વનું બ્રહ્મરૂપ એકપણું કરીને અને સર્વાત્મભાવરૂપ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિવડે ઇંદ્રની પૂજાને પ્રાપ્ત કરીને જે આ સર્વના અધિષ્ઠાનરૂપ

બ્રહ્મ તે હું છું, તે હું જ છું, એમ જે પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મને જાણે છે તે સંસારરૂપ બ્રહ્માવરક અંધકાર—અજ્ઞાન—ની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૦

योऽयं देहे चेष्टयितान्तःकरणस्थः, सूर्ये चासौ तापयिता सोऽस्म्यहमेव।
इत्यात्मैक्योपासनया यं विदुरीशं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ३१ ॥

શ્લો૦:—જે આ અંતઃકરણમાં રહેલો શરીરમાં ચેષ્ટા કરાવનાર છે, ને જે આ સૂર્યમાં તપાવનારો છે, તે હું જ છું, આ પ્રમાણે આત્માના એકપણાની ઉપાસનાવડે જે ઈશ્વરને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—જે બ્રહ્મ આ સર્વ પ્રાણીઓના અંતઃકરણમાં રહેલું છે, ને સર્વ જડશરીરોમાં જીવોનાં કર્માનુસાર ચમક જેમ લોહને ચેષ્ટા કરાવે છે તેમ ચેષ્ટા કરાવનાર છે, અને જે બ્રહ્મ આ સૂર્યમાં રહીને આ જગત્‌ને તપાવનાર છે, તે બ્રહ્મ હું જ છું. આ પ્રમાણે આત્માઓના એકપણાના અનુસંધાનવડે જે બ્રહ્મને વિદ્વાનો અભેદભાવે જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો અત્યંત નાશ કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૧

विज्ञानांशो यस्य सतः शक्त्यधिरूढो, बुद्धिर्बुद्ध्यत्यत्र बहिर्बोध्यपदार्थान्।
नैवान्तःस्थं बुद्ध्यति यं बोधयितारं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ३२ ॥

શ્લો૦:—જે સદ્રૂપ વિજ્ઞાનનો અંશ અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબિત અહીં બુદ્ધિને તથા જાણવાયોગ્ય બાહ્યપદાર્થોને જાણે છે, જે અંતરમાં રહેલા જાણનારને બુદ્ધિ જાણતી નથી જ તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—જે ત્રણે કાલમાં એકરૂપ રહેનાર છે તે સર્વવ્યાપક ચેતનનો અવિદ્યાના અંશરૂપ ઉપાધિવડે કલ્પાયેલો અંશ અવિદ્યામાં પ્રતિબિંબવાળો થઈ અહીં બુદ્ધિને તથા જાણવાયોગ્ય બહારના ઘટાદિ પદાર્થોને પ્રકાશે છે, જે સર્વની અંતર રહેલા ને સર્વને પ્રકાશનારને બુદ્ધિ પ્રકાશી શકતી નથી, "विज्ञातारमरे केन विजानीयात्?" (અરે મૈત્રેયિ! વિજ્ઞાતાને મનુષ્ય ક્યા કરણવડે જાણે?) એ શ્રુતિ પણ એમ જ કહે છે, તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૨

कोऽयं देहे देव इतीत्थं सुविचार्य, ज्ञाता श्रोताऽऽनन्दयिता चैष हि देवः ।
इत्यालोच्य ज्ञांश इहास्मीति विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ३३ ॥

શ્લો૦:—શરીરમાં આ કોણ દેવ છે? એ પ્રમાણે અહીં સારી રીતે વિચારીને જાણનાર, સાંભળનાર ને આનંદ આપનાર આ જ દેવ છે, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અહીં જ્ઞાનના અંશરૂપ હું છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારના વિનાશક—બાધક—પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—આ શરીરમાં સર્વને પ્રકાશનાર કોણ છે? શું ઇંદ્રિયો પ્રકાશનાર છે? વા પ્રાણ પ્રકાશનાર છે? વા અંતઃકરણ પ્રકાશનાર છે? એમ સર્વને પ્રકાશનાર તત્ત્વનો સારી રીતે વિચાર કરીને શરીર, ઇંદ્રિયો, પ્રાણ તથા અંતઃકરણને વેદ્ય તથા જડ જાણીને પોતાને તેનો જાણનાર તથા ચેતનરૂપ જાણે છે. શ્રોત્રના શ્રોતારૂપ જાણે છે, અને સર્વને આનંદ આપનાર જાણે છે, આ જ સ્વયંપ્રકાશતત્ત્વ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને આ શરીરાદિમાં જ્ઞાનસ્વભાવવાળો હું છું એમ જે આત્માને વિદ્વાન જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર અંતરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૩

को ह्येवान्यादात्मनि न स्यादयमेष, ह्येवानन्दः प्राणिति चापानिति चेति ।
इत्यस्तित्वं वक्त्युपपत्त्या श्रुतिरेषा, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ३४ ॥

શ્લો૦:—જો આ આનંદરૂપ પ્રસિદ્ધ આત્મા શરીરમાં ન હોત તો કોણ પ્રાણની ચેષ્ટા કરત? આ આનંદરૂપ પ્રસિદ્ધ આત્મા જ પ્રાણની ક્રિયા કરે છે, અને અપાનની પણ ક્રિયા કરે છે. આ પ્રમાણે આ શ્રુતિ, યુક્તિ અને દૃષ્ટાંતવડે આનંદરૂપ આત્માનું અસ્તિત્વ કહે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની (આત્માની) હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જો આ શરીરમાં આ ચૈતન્યરૂપ અસંગરૂપ, વ્યાપકરૂપ અને આનંદરૂપ પ્રસિદ્ધ આત્મા નહિ હોત તો આ શરીરમાં પ્રાણ પોતાની ક્રિયા ક્યાંથી કરત? આ આનંદરૂપ પ્રસિદ્ધ આત્મા જ પ્રાણપાસે પ્રાણની ક્રિયા કરાવે છે, અને અપાનપાસે અપાનની ક્રિયા કરાવે છે. જડદેહને જીવાડનારા પ્રાણ તથા અપાન તેના જીવનરૂપ આત્માથી જીવે છે. "को ह्येवान्यात् कः प्राण्यात् यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्" (જો આ આકાશના જેવો અને આનંદરૂપ આત્મા ન હોત તો કોણ પ્રાણની ક્રિયા કરત? અને કોણ

જીવન ધારણ કરત?) આ શ્રુતિ, યુક્તિ અને દૃષ્ટાંતવડે શરીરમાં આત્માનું અસ્તિત્વ કહે છે તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ કરનાર બ્રહ્મથી અભિન્ન આત્માનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૪

प्राणो वाहं वाक्श्रवणादीनि मनो वा, बुद्धिर्वाहं व्यस्त उताहोऽपि समस्तः ।
इत्यालोच्य ज्ञप्तिरिहास्मीति विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । ३५ ।

શ્લો૦:—હું પ્રાણ છું? અથવા વાણી છું? અથવા શ્રવણાદિ છું? અથવા મન છું? અથવા બુદ્ધિ છું? અથવા હું તેમાંથી કોઇ એક છું? અથવા શું સમસ્તરૂપ છું? એ પ્રમાણે વિચારીને હું આમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—હું ભૂખ્યો છું, હું તરસ્યો છું એવા અનુભવપરથી શું હું પ્રાણ છું? અથવા હું બોલું છું એવા અનુભવપરથી શું હું વાણી છું? અથવા હું સાંભળું છું એવા અનુભવપરથી શું હું કાન છું? અથવા હું સૂંઘું છું ઇત્યાદિ અનુભવપરથી શું હું નાસિકાદિ છું? અથવા હું સંકલ્પવિકલ્પ કરું છું એવા અનુભવપરથી શું હું મન છું? અથવા હું નક્કી કરું છું એવા અનુભવપરથી શું હું બુદ્ધિ છું? અથવા તે ઇંદ્રિયો તથા અંતઃકરણમાંથી શું હું કોઇ એક છું? અથવા શું તે સર્વરૂપ હું છું? એ પ્રમાણે વિચાર કરીને આ સર્વ જડસમૂહમાં તેનાથી ભિન્ન હું તે સર્વનો જ્ઞાતા જ્ઞાનસ્વરૂપ જ છું એમ જેને જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૫

नाहं प्राणो नेव शरीरं न मनोऽहं, नाहं बुद्धिर्नाहमहङ्कारधियौ च ।
योऽत्र ज्ञांशः सोऽस्म्यहमेवेति विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । ३६ ।

શ્લો૦:—હું પ્રાણ નથી, શરીર નથી જ, હું મન નથી, હું ચિત્ત નથી, હું અહંકાર ને બુદ્ધિ નથી, અહીં જ્ઞાનના અંશરૂપ છે તે હું જ છું. એમ જેને જ્ઞાનીઓ જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—હું પ્રાણ, સ્થૂલશરીર, મન, ચિત્ત, અહંકાર ને બુદ્ધિ નથી, કેમ કે તે સર્વ દૃશ્ય, જડ, પાંચ ભૂતોના કાર્યરૂપ ને સાવયવ છે, અને હું તો તે સર્વથી વિપરીતસ્વભાવવાળો છું. હું પ્રાણાદિથી ભિન્ન છું, છતાં પ્રાણાદિના ધર્મોનો ભ્રાંતિથી મારામાં આરોપ કરવામાં આવે છે. આ જડસમૂહમાં તે

સર્વનો પ્રકાશક જે જ્ઞાનસ્વભાવવાળો આત્મા છે તે હું જ છું એમ જેને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૬

सत्तामात्रं केवलविज्ञानमजं सत्, सूक्ष्मं नित्यं तत्त्वमसीत्यात्मसुताय।
साम्नामन्ते प्राह पिता यं विभुमाद्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे। ३७।

શ્લો૦ઃ—સત્તામાત્ર, કેવલવિજ્ઞાનરૂપ, અજન્મા, સદ્રૂપ, સૂક્ષ્મ ને નિત્ય તે તું છે એમ પોતાના પુત્રને સામવેદની છાંદોગ્યોપનિષદ્માં પિતા જે વ્યાપક તથા આદ્યને કહેતા હવા તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—હું છું એવા અનુભવપરથી સર્વદા સ્વાભાવિકસત્તારૂપ, સર્વ વિષયોથી રહિત ચિન્માત્રરૂપ, સર્વદા એક જ અદ્વિતીય હોવાથી ઉત્પત્તિથી રહિત, વિનાશ કરનારી સામગ્રીને અભાવે વિનાશથી રહિત, માયાથી પણ સૂક્ષ્મ ને સર્વદા એક જ રૂપે રહેનાર જે આ જગત્નું વિવર્તોપાદાનકારણ છે તે હે શ્વેતકેતો! તું છે એમ પોતાના શ્વેતકેતુનામના પુત્રને સામવેદની છાંદોગ્યોપનિષદ્માં ઉદ્દાલકનામના તેના પિતા જે વ્યાપક તથા આ જગત્ના વિવર્તોપાદાનકારણને કહેતા હવા તે સંસારના અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર વ્યાપક જગત્કારણનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૭

मूर्तामूर्ते पूर्वमपोह्याथ समाधौ, दृश्यं सर्वं नेति च नेतीति विहाय।
चैतन्यांशे स्वात्मनि सन्तं च विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे। ३८।

શ્લો૦ઃ—પ્રથમ સાકારને ને નિરાકારને દૂર કરીને પછી બ્રહ્મમાં સર્વ દૃશ્યને આ નહિ, ને આ નહિ, એમ ત્યજીને ચેતનસ્વભાવવાળા પોતાના આત્મામાં રહેલા જેને વિદ્વાનો જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકાઃ—પ્રથમ પૃથિવી, જલ ને અગ્નિ આ ત્રણ સાકાર ભૂતોને તથા વાયુ ને આકાશ આ નિરાકારજેવાં ભૂતોને કલ્પિત સમજી તેમનો ત્યાગ કરીને પછી સર્વાધિષ્ઠાન, સત્ય, જ્ઞાન ને અનંતરૂપ બ્રહ્મમાં માયા ને માયાના કાર્યરૂપ સર્વ દૃશ્યોનો આ પાંચભૂતો બ્રહ્મ નહિ, ને આ માયા બ્રહ્મ નહિ એમ સર્વને મિથ્યારૂપ ગણી તેમનો પરિત્યાગ કરી ચૈતન્યરૂપ સ્વભાવવાળા

પોતાના આત્મામાં અભિન્નરૂપે રહેલા જે બ્રહ્મને વિદ્વાનો અભેદભાવે જાણે છે તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૮

ओतं प्रोतं यत्र च सर्वं गगनान्तम्, योऽस्थूलानण्वादिषु सिद्धोऽक्षरसंज्ञः ।
ज्ञाताऽतोऽन्यो नेत्युपलभ्यो न च वेद्यस्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे । ३९ ।

શ્લો૦:—આકાશસુધી સર્વ જેમાં ઓત તથા પ્રોત છે, જે અસ્થૂલ તથા અનાણુ આદિમાં અક્ષરનામથી પ્રસિદ્ધ છે, આનાથી અન્ય જ્ઞાતા પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય નથી, ને જે વેદ્ય નથી તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—ભૌતિકપ્રપંચથી માંડીને માયાસુધી સર્વ આ બ્રહ્મમાં કલ્પિતરૂપે પરોવાઇને રહેલાં છે. જેમ લૂગડું તાંતણાઓમાં પરોવાઇને રહેલું છે તેમ આ સર્વ પ્રપંચ બ્રહ્મમાં કલ્પિતરૂપે પરોવાઇને રહેલો છે. આ બ્રહ્મ "अस्थूलमनणु"—બ્રહ્મ સ્થૂલથી ભિન્ન તથા અણુથી ભિન્ન છે,—ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં અક્ષર એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આનાથી ભિન્ન કોઇ પણ જ્ઞાતા આ જગત્‌માં પ્રતીત થતો નથી. વળી આ બ્રહ્મ નેત્રાદિ ઇંદ્રિયોના કે અંતઃકરણના વિષયરૂપ પણ નથી. "नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा"—આનાથી ભિન્ન દ્રષ્ટા નથી,—આ શ્રુતિમાં આને સર્વનું જ્ઞાતા કહ્યું છે, અને "विज्ञातारमरे केन विजानीयात् ?" અરે મૈત્રેયિ! વિજ્ઞાતાને મનુષ્યો કયા કરણવડે જાણે?—તથા "स वेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वेत्ता"—તે જાણવાયોગ્યને જાણે છે, ને તેનો જાણકાર કોઇ નથી,—આ શ્રુતિઓમાં બ્રહ્મ ઇંદ્રિયો તથા અંતઃકરણના વિષયરૂપે નથી એમ જણાવ્યું છે. આવી રીતે જે બ્રહ્મ સર્વનું પ્રકાશક તથા અવેદ્ય છે તે સંસારરૂપ અંધકારની નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૩૯

तावत्सर्वं सत्यमिवाभाति यदेतद्यावत्सोऽस्मीत्यात्मनि यो ज्ञो नहि दृष्टः ।
दृष्टे तस्मिन्सर्वमसत्यं भवतीदं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ४० ॥

શ્લો૦:—જ્યાંસુધી તે હું છું એમ દેહમાં જે જ્ઞાતા છે તેનો સાક્ષાત્કાર થયો નથી ત્યાંસુધી જે આ સર્વ છે તે સત્યના જેવું જણાય છે, અને તેનો સાક્ષાત્કાર થયે સતે આ સર્વ અસત્ય થાય છે તે સંસારાંધકારની નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જ્યાંસુધી તે બ્રહ્મ હું છું એમ આ શરીરમાં જે સર્વ જડને

પ્રકાશનાર છે તેનો મનુષ્યને સંશયવિપર્યયરહિત સ્પષ્ટ સાક્ષાત્કાર થયો નથી ત્યાંસુધી જાગ્રત્‌માં જે આ સર્વ જગત્ પ્રતીત થાય છે તે વસ્તુતાએ સત્ય ન છતાં સત્યના જેવું પ્રતીત થાય છે, અને જે બ્રહ્મનો શ્રીસદ્‌ગુરુના ઉપદેશ-વડે તથા અંતર્મુખવૃત્તિવડે સ્પષ્ટ અનુભવ થવાથી આ સર્વ પ્રપંચ સસલાના શિંગડાજેવો અસત્યરૂપ પ્રતીત થાય છે તે નામરૂપાત્મક સંસારરૂપ અંધકાર-ની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદ-ભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૪૦

रागामुक्तं लोहयुतं हेम यथाग्नौ, योगाष्टाङ्गैरुज्ज्वलितज्ञानमयाग्नौ ।
दग्ध्वाऽऽत्मानं ज्ञं परिशिष्टं च विदुर्यं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥

શ્લો૦:—જેવી રીતે લોઢાવાળું સોનું અગ્નિમાં નાંખવાથી શુદ્ધ થાય છે—સોનારૂપે અવશેષ રહે છે—તેવી રીતે રાગથી મોકળું નહિ થયેલું મન યોગનાં આઠ અંગોવડે ઉજ્જ્વલ કરેલા જ્ઞાનમય અગ્નિમાં બાળીને જ્ઞાની બાકી રહેલા જ્ઞાનરૂપ જે આત્માને જાણે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિરૂપ આત્માની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જેવી રીતે લોહ આદિ હલકી ધાતુથી યુક્ત સોનું અગ્નિમાં નાંખી તેમાંથી અન્ય હલકી ધાતુને બાળી નાંખીને શુદ્ધ સોનાને બાકી રાખવામાં આવે છે તેવી રીતે રાગાદિ દોષોથી મોકળા નહિ થયેલા મલિન મનને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ આ યોગનાં આઠ અંગોવડે ઉજ્જ્વલ કરેલા જ્ઞાનમય અગ્નિમાં બાળવામાં આવે છે. પછી બાકી રહેલા જે જ્ઞાનરૂપ આત્માને જ્ઞાની જાણે છે તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. યોગનાં આઠ અંગોનો વિસ્તાર યોગદર્શનાદિ અન્ય ગ્રંથોમાં જોવો. ૪૧

यं विज्ञानज्योतिषमाद्यं सुविभान्तं, हृद्यर्केन्द्वग्न्योकसमीड्यं तडिदाभम् ।
भक्त्याऽऽराध्येहैव विशन्त्यात्मनि सन्तं, तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥

શ્લો૦:—જે વિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશવાળા, આદ્ય, સારી રીતે પ્રકાશતા, હૃદય-માં સૂર્ય, ચંદ્ર ને અગ્નિરૂપ આધારવાળા, સ્તુતિ કરવાયોગ્ય ને વીજળીના જેવાને ભક્તિવડે આરાધીને આ શરીરમાં જ આત્મામાં રહેલામાં પ્રવેશ કરે છે તે સંસારાંધકારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જે જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ અલૌકિકપ્રકાશવાળા, સર્વના વિવર્તો-

પાદાનકારણરૂપ, પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવવડે આ સર્વને સ્પષ્ટ પ્રકાશતા, હૃદય-માં પ્રતીત થતા સૂર્ય, ચંદ્ર ને અગ્નિમાં પ્રકાશરૂપે અનુભવાતા, પૂજ્ય ને પવિત્ર હોવાથી સ્તુતિ કરવાયોગ્ય, ને વીજળીની પેઠે અંધકારરૂપ અજ્ઞાનને શીઘ્ર દૂર કરનારા બ્રહ્મની ભક્તિવડે આરાધના કરીને જ્ઞાની વર્તમાન મનુષ્ય-શરીરમાં જ પોતાના જીવાત્મામાં રહેલા બ્રહ્મમાં અભેદભાવે પ્રવેશ કરે છે તે સંસારાંધકારની ફરીથી ઉત્પન્ન ન થાય એવી—કારણસહિત—નિવૃત્તિ—બાધ—કરનારા બ્રહ્મનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું.

पायाद्भक्तं स्वात्मनि सन्तं पुरुषं यो,
भक्त्या स्तौतीत्याङ्गिरसं विष्णुरिमं माम् ।
इत्यात्मानं स्वात्मनि संहृत्य सदैक-
स्तं संसारध्वान्तविनाशं हरिमीडे ॥ ४३ ॥

શ્લો૦:—જે વ્યાપક પોતાના આત્મામાં રહેલા આ અંગના સારભૂત પુરુષરૂપ ભક્તની ભક્તિવડે સ્તુતિ કરે છે તે મારું રક્ષણ કરો. એ પ્રમાણે આત્માને પોતાના આત્મામાં એક કરીને સર્વદા જે એક છે તે સંસારાંધ-કારનો વિનાશ—બાધ—કરનાર હરિની હું સ્તુતિ કરું છું.

ટીકા:—જે વ્યાપક પરમાત્મા પોતાના સોપાધિક સ્વરૂપમાં આ જગત્‌ના સારભૂત ને સર્વ શરીરરૂપ પુરમાં રહેલા અનન્યભક્તના વાસ્તવિક સ્વરૂપ-ની ભાવવડે શ્લાઘા કરે છે તે પરમાત્માની સ્તુતિ કરનાર જે હું તે મારું અવિદ્યાથી ને અવિદ્યાનાં કાર્ય શોકમોહથી તેઓ રક્ષણ કરો. એ પ્રમાણે જીવાત્માને પોતાના શુદ્ધાત્મામાં અભેદભાવે જોડી દેતાં જે એક શુદ્ધાત્મા રહે છે તે સંસારરૂપ અંધકારની અત્યંત નિવૃત્તિ—બાધ—કરનાર શુદ્ધાત્માનો હું સ્તુતિધ્યાનાદિવડે અભેદભાવે સાક્ષાત્કાર કરું છું. ૪૩

इत्थं स्तोत्रं भक्तजनेड्यं भवभीति-
ध्वान्तार्काभं भगवत्पादीयमिदं यः ।
विष्णोर्लोकं पठति शृणोति व्रजति ज्ञो,
ज्ञानं ज्ञेयं स्वात्मनि चाप्नोति मनुष्यः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमच्छङ्कराचार्यविरचितं
हरिमीडेस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥ ६ ॥

શ્લો૦:—ભક્તજનોવડે સ્તુતિ કરવાયોગ્ય, સંસારના ભયરૂપ અંધારાને

સૂર્યસમાન, ને પરમાત્માના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરનાર આ સ્તોત્રને જે મનુષ્ય આ પ્રમાણે ભણે છે, વા સાંભળે છે, તે મનુષ્ય વિષ્ણુના લોકને પામે છે અથવા જ્ઞાતા, જ્ઞાન ને જ્ઞેયને પોતાના આત્મામાં પામે છે.

ટીકાઃ—સંસારરૂપ દાવાનલથી ભય પામેલા પરમાત્માના ભક્તજનોએ વખાણવાયોગ્ય, જન્મમરણાદિરૂપ સંસારના મોટા ભયરૂપ અંધકારની નિવૃત્તિ કરવામાં ઊનાળાના બપોરના સૂર્યજેવા, અને પરમાત્માના સ્વરૂપ-નું નિરૂપણ કરનાર અથવા ભગવત્પાદ—ગોવિંદપાદ—ના શિષ્ય **શ્રીશંકરે** રચેલા આ હરિમીડેનામના સ્તોત્રનો જે શ્રદ્ધાલુ મનુષ્ય આ પ્રમાણે અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક ઊંચેથી પાઠ કરે છે અથવા આદરપૂર્વક અર્થના જ્ઞાનસહિત સાંભળે છે, તે શ્રદ્ધાલુ મનુષ્ય સત્યલોકને—ક્રમમોક્ષને—પામે છે, અથવા ઉત્તમાધિકારી હોય તો જ્ઞાતા, જ્ઞાન ને જ્ઞેય એ ત્રિપુટીનો પોતાના આત્મામાં અભેદ કરી અહીં જ કૃતાર્થ થાય છે. ૪૪

એ પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્યાવાળા પરમહંસોના ને પરિવ્રાજકોના આચાર્ય શ્રીમત્ શંકરાચાર્યે રચેલા હરિમીડેનામના સ્તોત્રરૂપ છઠ્ઠા રત્નની શ્રીનાથશર્મપ્રણીત ભાવાર્થદીપિકાનામની ગુજરાતીભાષાની ટીકા પૂરી થઈ. ૬